

КАДА ЈЕ ПРОПАЛА ЈУГОСЛАВИЈА?

Криза је дошла брже него што је било очекивано. Свега десет месеци после смрти Јосипа Броза, други талас националистичких демонстрација потресао је Косово и Метохију. У студентским и грађанским демонстрацијама погинуло је стотинак људи. Постало је извесно да колективно председништво државе и стари партијски апарат немају ауторитет потребан да се суоче са наступајућим изазовима. Држава је ушла у привредну кризу која је пре свега била последица прекида финансирања из иностранства. Тако је БДП по становнику током само девет година пао за 56,9 одсто - на 3.318 долара у 1986. години. Презадуженост и економска криза наметнули су промену привредне политике. „Стабилизација“, како је еуфемистички била названа, за последицу је имала само исувише јавне и премало корените мере штедње. Несташи-

КАДА ЈЕ ПРОПАЛА ЈУГОСЛАВИЈА?

це струје, забрана вожње приватних возила током сваког другог дана наизменично, несташице уља и кафе и увођење бонова за бензин трајали су кратко време и, очекивано, нису изменили основе застарелог привредног система. Временом је моћ република расла: уместо једног председника чији је легитимитет почивао у револуционарном рату и команди над војском, председништво и управу партије преузеле су републике. У Словенији се 1981. појавио покрет који се залагао за осамостаљење ове републике.

Током осамдесетих у Југославији је одржана чак и једна зимска олимпијада (у Сарајеву 1984. године), али је међународни значај државе постепено слабио. Већ 1985. постало је извесно да само војска и владајућа партија одржавају државу на окупу. Кризе су се смењивале, а 1986. године у јавности се појавио недовршени Меморандум Српске академије наука и уметности. Овом документу је касније приписиван пресудан значај у распаду Југославије. Поред чињенице да документ није био званичан, нити довршен, као и да су слични документи у то време били честа појава, у будућности је занемаривана једна значајна карактеристика Меморандума. Спис је био у суштини конзервативан, указивао је на тешкоће са којима се држава суочавала, предлагао извесна решења, али није предвиђао демократизацију и промену устројства југословенске државе. За разлику од свих националистичких и демократских покрета у источној Европи, покрет који никада није настао око Меморандума не би позивао на „промену“ већ на „исправљање“. Од свих националистичких покрета који су у социјалистичкој Југославији представљали најснажнију и регионално најзаступљенију опозицију режиму, српски национализам био је суочен са највећим недоумицама. Упркос чињеници да је положај Срба у Југославији – који је 39 одсто грађана федерације чинио мањином која прелази 20 процената становништва у четири државе, док је сама матица, СР Србија, зависила

од партијских олигархија своје две покрајине. И поред прогона Срба на Косову и Метохији, када су стотине хиљада људи под притиском постепено прелазиле у централну Србију, учинивши тако локалне Србе незнатном мањином, а грађане Србије свесне немоћи државе, већина грађана Србије сматрала је да је заједничка држава најбоље решење за Србе и Србију. Чак су и крајњи националисти веровали у опстанак тзв. Велике Србије у тројној федерацији са Хрватском и Словенијом.

У таквим условима, шест година после прве отворене побуне на Косову и Метохији, у Србији су започеле промене. Подела у Савезу комуниста Србије довела је на власт оне који су могли да понуде најбрже реформе и уједно постигну споразум са ратном генерацијом партијских олигарха. Ту струју предводио је Слободан Милошевић, партијски чиновник и државни банкар. Изградивши моћ у партији, он се већ од 1987. представио јавности као заштитник Срба на Косову и Метохији. Ипак, у годинама када се реални социјализам распадао у Совјетском Савезу, а у источноевропским државама најављивани слободни избори, комунисти у Србији настојали су да популарност коју су стекли управо у време таласа националног незадовољства употребе како би повратили старо јединство југословенских комуниста. Иако је на таласу народног незадовољства успео да доведе своје присталице на чело партија у Војводини и Црној Гори, а уз помоћ полиције да наметне своју вољу и на Косову и Метохији, режим у Србији само је довео до отворене поделе у југословенској партији, претворивши читав сукоб у борбу између „комуниста“ (оних који су сматрали да је обновом јединства партије било могуће одржати јединство државе) и „реформиста“, то јест свих оних који су ради својих демократских и реформских или националистичких уверења веровали да су реформе и демократија неопходни и да одржање Југославије мора имати јасно одређену цену.

Године 1988. на чело југословенске савезне владе дошао је

Анте Марковић, хрватски комуниста спреман да започне реформе ради успостављања тржишне привреде. Мада у почетку успешна, његова реформска влада пожњела је последње успехе југословенског експеримента. Неспремна и немоћна да започне одлучну демократизацију југословенске политике, она је убрзо била потиснута од републичких политичких елита које су током 1990. стекле демократски легитимитет. Србија је била последња источноевропска држава изван СССР у којој су дозвољени демократски избори. Пошто је крајем осамдесетих година посетио Србију, совјетски председник Михаил Горбачов је једном приликом приметио како је управо ту започео талас европских револуција, демонстрација које су завршиле падом Берлинског зида новембра 1989. године. Међутим, иако је на шестстоту годишњицу Косовске битке на Газиместану успео да окупи милион грађана Србије, Слободан Милошевић и његов режим нису показивали наклоност према демократским реформама. Народно одушевљење гледали су да ограниче на успостављање власти у савезној партији. Избори које су дозволили у другој половини 1989. године били су једнопартијски и као предност је навођена чињеница да на листама има више кандидата него дужности које је требало попунити. Тек годину дана касније, у Србији и Црној Гори су у исто време одржани вишестраначки парламентарни избори.

Тиме је завршен први корак демократизације у свим југословенским републикама, али не и у Југославији. Југославије, у ствари, више није било. Остаје само питање кад је нестала, после смрти Јосипа Броза, средином осамдесетих када су републике почеле да уживају истинску самосталност, или онда када је то почетком шездесетих година предвидео совјетски председник Никита Хрушчов – када је нестало Берлински зид.

РАТОВИ ЗА ЈУГОСЛОВЕНСКО НАСЛЕЂЕ

Социјалистичку Југославију, каква је постојала од 1974. до 1990. године, током њених последњих година није више имао ко да брани. Настојања да социјалистички систем буде реформисан неминовно су водила у конзервативизам и повратак на раније државне и економске моделе. Постепена конфедерализација земље учинила је да демократске организације са амбицијом да реформишу читаву државу буду маргиналне и постоје само у неколико највећих југословенских градова. И, док су савези комуниста република тежили да се реформишу како би преживели прве вишестраначке изборе, у Србији је конзервативно крило комунистичке власти успело да заустави талас жеље за променама. Поразивши своје партијске противнике и натеравши вођства аутономних покрајина Косова и Војводине да прихвате промену Устава и централизацију,

српски комунисти успели су да у кључним годинама источно-европских промена у потпуности сузбију и маргинализују демократску опозицију. Док су друге републике тежиле државном осамостаљењу, српској опозицији је остало да режимској замисли о очувању уједињене социјалистичке Југославије супротстави идеју о очувању државног јединства српског народа. За прво, српске власти нису имале довољну подршку, чак ни међу Србима комунистима из других југословенских република. Срби су у СФР Југославији чинили тек 38 одсто становништва, за очување Југославије недостајале су и њихова унутрашња интегрисаност и спољна подршка. За српско уједињење недостајало је не само све споменуто, већ и историјски темељ, који захваљујући политици југословенског уједињавања из 19. и 20. века, суштински никада није ни положен.

Милошевићев режим је све ово почео да прихвата већ почетком 1990. године. Иако су присталице српског режима стекле већину на последњем - 14. конгресу СКЈ - партија се убрзо распала. Милошевићу, и поред велике популарности коју је уживао у Србији, чак није пошло за руком да избегне успостављање вишестраначког система у Србији. У ишчекивању распада земље остала је нада да би Југославија могла да настави живот окупивши три или четири републике, или да би границе могле да буду донекле промењене како би део од два милиона Срба, који су живели изван граница Србије, могли да остану у заједничкој држави. Колико год попуштао, Милошевић је био свестан да би демократска и националистичка опозиција, конзервативна војска - ЈНА или реформски председник савезне владе Анте Марковић - могли да искористе сваки неуспех и угрозе његову власт.

Рат у Југославији је из ових разлога био изузетно сложен. Формално, започео је 25. јуна 1991. године, када су Словенија и Хрватска, на основу воље њихових народа изражене на референдуму, прогласиле независност. Али то је био пре свега рат

ЈНА са територијалном одбраном Словеније и хрватским Збо-ром народне гарде. Сукоб Срба из Хрватске са хрватским вој-ним снагама почео је раније, још 17. августа 1990. године, а пр-ве жртве пале су априла 1991. у близини Плитвичких језера. Рат за „одбрану“ СФР Југославије водила је ЈНА у име председ-ништва земље у ком се налазила половина његових чланова уз неодлучну савезну владу, те Србија и Црна Гора које су на-стојале да се држе по страни, све гласније истичући своју само-сталност и наводну бригу за Србе у Хрватској и Босни и Херце-говини. Тако су прихватиле посредовање Европске економске заједнице крунисано Бадинтеровим извештајем, у ком је фор-мулисан став како се међународно призната југословенска др-жава - СФР Југославија – сама распала, придајући унутрашњим границама између република успостављеним од ауторитар-ног комунистичког режима неповредивост и оспоривши мо-гућност да се и републике, попут СФРЈ, распадне вољом њихо-вих народа. Ово правило неће важити само у случају Републи-ке Србије.

Рат у Словенији показао је у ком ће правцу тећи сви наред-ни ратови. Без значајније српске мањине у овој републици, рат ЈНА, којом је командовао Словенац генерал Конрад Кол-шек, завршио се сукобом мање од три хиљаде војника и њихо-вих официра са двадесет пута бројнијом словеначком терито-ријалном одбраном. Показало се да земље Европске економске заједнице чврсто стоје уз Словенију и Хрватску. ЈНА и Србија су сместа оптужене за ратне злочине, насиље и гушење демокра-тије. После десет дана, посредством Брисела, договорен је мо-раторијум на независност у трајању од три месеца. Војска се по-вукла из Словеније. Погинуло је десеторо словеначких грађана и 54 војника и официра ЈНА. После истека мораторијума, слич-ну судбину ЈНА је доживела широм Хрватске, осим у крајевима у којима су већину чинили Срби. Тамо је до краја новембра 1991. трајао дивљи грађански рат у ком су малобројнији Срби

уз помоћ војног наоружања успели не само да уједине све об-ласти у којима су били већина, већ и да запоседну стратешки важне градове Слуњ, Дрниш и Вуковар у којима су већина би-ли Хрвати. Тромесечне кржаве и разарајуће борбе око Вуковара представиле су ЈНА и српске јединице у најгорем светлу. При-том је ЈНА из Црне Горе из неких разлога продрла до Дубров-ника, чија је блокада, повремено гранатирање и страдање по-тресло и узбунило светску јавност.⁵⁵

Српске власти биле су спремне за савез са Хрватском око ус-поставе будућих граница између два народа. Још марта и ап-рила 1991. председници Србије и Хрватске састали су се и до-говорили о начелима којих су се држали до краја својих вла-давина. Овај споразум није био коначан ни прецизан, нити се сводио само на „поделу Босне и Херцеговине“. Извесно је да је Милошевић већ тада признао могућност осамостаљења свих република, али је у споразуму са Туђманом успео да се дого-вори о заједничком наступу око политичких и територијал-них тежњи двају народа у Босни и Херцеговини, сукцесији, ос-тацима савезне државе, Косову и Метохији. Тајни споразум двојице ауторитарних вођа, којим је наводно унапред догово-рено о исходу будућег ратовања, унео је узнемирење и напе-тост међу савременике. Ипак, уследило је крваво и краткотрај-но српско-хрватско ратовање. Милошевићев режим је позвао Уједињене нације да пошаљу трупе како би штитиле крајишке Србе, после чега је признао хрватске границе. Крајишницима је затим лицемерно саветовано да прогласе независност, коју Београд пак никада није признао.

Крај рата у Хрватској није донео стабилизовање ситуације.

⁵⁵ У Хрватској је током трајања рата, према подацима из тужбе и контратужбе Хрватске и Србије пред Међународним судом правде, била укупно 20.241 жртва. Међу њима Хрвати су чинили 59% а Срби (35) и ЈНА (6) 41%. Удео цивилиних жртава био је 37-38%. Само током операције „Олуја“ погинуло је 1.834 људи, међу којима су цивили чинили 64%.

Србија се још одраније налазила под санкцијама САД, а у Босни и Херцеговини је припремано проглашење независности. Српски национални покрет у Босни и Херцеговини је прошао другачији развојни пут него што је то био случај са српским народом у Хрватској, Црној Гори или Србији. Уочи избора 1990. целокупан српски народ у овој републици стао је иза демократске и националистичке Српске демократске странке, баш као што су се Муслимани и Хрвати још раније били окренули својим националним странкама. У Босни и Херцеговини српски гласови нису подељени, а идеје југословенства и социјализма изгубиле су ранији значај. Политичка борба током наредне две године била је битка за идентитет. Устав СР БиХ је више пута прекршен, српски народ изгубио је равноправност а његови посланици у Скупштини прегласавани су противно Уставу приликом доношења важних одлука. Када је преко њихове воље и против тадашњих закона, започело стварање државне независности, Срби су почели да организују сопствену државу у крајевима где су били у већини. Преговори о уставном уређењу државе – њене кантонизације – вођени у Португалу, пропали су пошто је амерички амбасадор у СФРЈ Ворен Цимерман саветовао председнику председништва БиХ Алији Изетбеговићу да одбије споразум који је сачинио португалски дипломата Жоао Кутиљеро. Проглашење независности одиграло се после референдума који су подржали Муслимани/Бошњаци и Хрвати. Срби су сместа прогласили отцепљење дела БиХ. Ова држава ускоро је названа Република Српска.

Сукоб у Босни и Херцеговини својом суровошћу превазишао је све ратове који су после Другог светског рата вођени на Балкану и у бившем Совјетском Савезу. За то време погинуло је готово стотину хиљада људи, већином цивила. Око милион становника Босне и Херцеговине прогнано је или избегло из земље. ЈНА се почетком рата повукла у Србију и Црну Гору. Већина њеног наоружања нашла се у рукама Срба. Војска Републике Српске имала је и велики број официра који су као грађани ове земље остали у њеној служби. Српска страна дочекала је рат спремна, али осим више наоружања и бољих и многобројнијих официра, није имала много предности. Српске земље у Босни и Херцеговини биле су расцепкане и расуте. Хрватска војска је на почетку рата заузела стратешки важан коридор, Купрешка врата и долину Неретве. Током првих шест месеци српска војска успела је да повеже све области у којима је живео српски народ, успостављен је „Посавски коридор“, запоседнуте чак и подринске области у којима су Срби живели као мањинско становништво. Сарајево је подељено углавном по етничким линијама.

Рат у Босни и Херцеговини трајао је три и по године.⁵⁶ Био је то један од најсложенијих ратова у 20. веку. Војска Републике Српске је до краја 1992. успела да оствари већину својих ратних циљева.⁵⁷ Срби су чинили већинско становништво на око две трећине територије Босне и Херцеговине. Ипак, та земља често је била слабо насељена и налазила се око већински муслиманских градова. Већ после прве ратне године на око 60 одсто територије БиХ успостављена је српска држава. Рат није тада окончан. Прве месеце борби пратили су велики злочини, посебно на истоку и западу земље. Прогон цивилног ста-

публике Српске имала је и велики број официра који су као грађани ове земље остали у њеној служби. Српска страна дочекала је рат спремна, али осим више наоружања и бољих и многобројнијих официра, није имала много предности. Српске земље у Босни и Херцеговини биле су расцепкане и расуте. Хрватска војска је на почетку рата заузела стратешки важан коридор, Купрешка врата и долину Неретве. Током првих шест месеци српска војска успела је да повеже све области у којима је живео српски народ, успостављен је „Посавски коридор“, запоседнуте чак и подринске области у којима су Срби живели као мањинско становништво. Сарајево је подељено углавном по етничким линијама.

⁵⁶ Требао је да прође читава деценија да буду пребројане жртве рата у БиХ. Према Информативно-документационом центру из Сарајева, рат је однео 97.207 жртава, међу којима су Бошњаци/Муслимани чинили 66%, Срби 25%, Хрвати 8% и остали 0,6%. Спорно је питање колики је удео цивила и војника у овом броју. Чињеница да су већина српских жртава били војници, оспорава тврдње о ненаоружаности и необучености бошњачких и хрватских трупа. Вероватније је да је велики број жртава Срба био пријављен као припадници ВРС, ЈНА или Српске војске Крајине зато што је у Српској и Србији то био начин да породице стекну надокнаду.

⁵⁷ Од шест ратних циљева које је формулисала Народна скупштина РС маја 1992. године, остварена су четири (стварање јединствене територије, укључивање обала Саве, Дрине и Уне, те преузимање делова Сарајева. РС није успела да изађе на леву обалу Неретве, шести циљ – излазак на Јадранско море морао је бити препуштен преговорима, пошто се рачунало на делове територија Хрватске или Црне Горе).

новништва био је тако велики да је од тог времена у светску употребу ушао израз „етничко чишћење“. Број Бошњака/Муслимана и Хрвата је у Републици Српској спао са 40 одсто на неколико постотака, а број Срба у хрватским и бошњачким крајевима је са 17 пао на 2 процента. У рату су се српске трупе сукобљавале са муслиманским/бошњачким и хрватским. Хрватске снаге су 1993. ушле у једногодишњи рат са муслиманским. На западу Босне и Херцеговине, уз помоћ Србије и Хрватске, успостављена је Сарајеву супротстављена Аутономна Покрајина Западна Босна, под вођством победника првих вишестраначких избора Фикрета Абдића⁵⁸.

Поред три, односно четири стране у грађанском рату, важну улогу имале су Сједињене Државе и Европска унија. Њихова улога свакако је била далеко значајнија од традиционално заинтересованих, али немоћних Руске Федерација и Турске. САД су својом политиком учиниле грађански рат неизбежним. Настајућа ЕУ је покушала да посредује и заустави рат, али се од почетка у потпуности определила у сукобу. До краја рата постало је извесно да САД имају другачије планове. Оснивајући Контакт групу (савет Великих сила којим је ЕУ стављена у страну) САД су омогућиле да током рата буде успостављен однос снага у региону који је онда, тајном дипломатијом (Фрејзеровом и Холбруковом мисијом 1994-1995) и нападом ваздухопловства НАТО на Војску Републике Српске, постао трајнија стварност савремене Босне и Херцеговине и Хрватске. Уместо кантонизоване државе у савезу са Србијом – коју су желели Срби; или грађанске државе којом би доминирали – какву су прижељкивали Бошњаци/Муслимани; у војној бази у близини америчког града Дејтона је 21. новембра 1995, после дуготрајних преговора, успостављена трајно нестабилна и недовршена

⁵⁸ Абдић је добио највише гласова од свих кандидата за чланове председништва БиХ. Место председника председништва уступио је свом тадашњем страначком шефу Изетбеговићу.

држава са две федерално/конфедералне јединице чији статус није потпуно ни трајно одређен.

Крај грађанског рата у Босни и Херцеговини омогућен је пропашћу Републике Српске Крајине. РСК је после доласка снага Уједињених нација успостављена као непризната држава. СФРЈ и њена правна следбеница СР Југославија гарантовале су њен опстанак до споразума са Загребом и Великим силама. У Крајини је политичко стање било веома лоше. Велика већина Срба који су живели у хрватским градовима је протерана почетком рата. Крајина у својим границама практично није имала већих градова ни индустрију. Држава је опстајала уз помоћ Србије, а Милошевићев режим ју је упоредо темељно разарао и пљачкао. Првог и другог вођу крајишких Срба – Јована Рашковића и Милана Бабића – српски режим је сменио – једног као исувише мирољубивог, а другог као превише ратоборног. Једини парламентарни избори у Крајини, безочно су фалсификовани и понављани све док није изабран кандидат по вољи Милошевићевог режима, популарни министар унутрашњих послова Крајине Милан Мартић. То није било довољно, па је парламентарној већини, оданој стварном победнику избора, Милану Бабићу, наметнут премијер. Милошевићев режим није желео споразум око Крајине, због својих амбиција у Босни и Херцеговини, али и зато што би свако решење, изузев пуне независности у систематски радикализованој Крајини било схваћено као пораз и издаја. Хрватска војска се уз подршку САД и ЕУ, а несумњиво и уз пристанак Београда, систематски спремила да уништи РС Крајину. После неколико мањих офанзива током претходних година, маја 1995. Хрватска војска заузела је западну Славонију. У августу 1995. године, у великој офанзиви названој „Олуја“ вишеструко снажније и боље опремљене хрватске трупе освојиле су Крајину и прогнале више од 200.000 Срба. Током следеће две године у хрватску државу је мирним путем укључена и Сремско-барањска област са седиштем у Вуковару.

Милошевићев режим је Дејтонски споразум искористио да се учврсти на власти. Укидање санкција и спољна подршка омогућавали су му стабилну владавину у будућности. Ипак, већ крајем 1997. године започео је устанак на Косову и Метохији. Када је режим у Београду уз пристанак Савеза комуниста Војводине и Косова успео да ограничи аутономију, а уз помоћ савезне војске да сузбије албанске демонстрације, подстакнута је смена генерација међу албанским политичарима на Косову и Метохији. Раније је борба за самосталност била руковођена комунистичком бирократијом, као и од Албаније подржаваних, тајних енверистичких организација. Албански политичари сада су схватили ново време и прихватили га боље од вођа српског режима. После 1990. године новоуспостављени Демократски савез Косова је повео мирну борбу за независност Косова. Убрзо је почела да делује и терористичка „Ослободилачка војска Косова“, а албански покрет није намеравао да се бори за људска, грађанска и национална права заједно са осталом опозицијом у Србији. Албански покрет обједињен је око идеје независног и етнички чистог Косова. Бојкот установа Србије привремено је одговарао Милошевићу, који је омогућио својим присталицама да лако дођу до политичке и економске моћи на Косову и Метохији, а уз помоћ нерегуларно изабраних посланика са Косова и Метохије режим је пак успевао је да одржи сигурну већину у парламенту.

Устанак на Косову и Метохији започео је 1997. године у области Дренице. Одговор српске полиције био је спор, али је бруталном неодмереношћу и потпуним изостанком политичке стратегије омогућио развој међународне кризе. До јула 1998. трећина територије Косова и Метохије била је у рукама побуњеника. Средином лета током два дана је заузет и градић Ораховац. Полицијске снаге су за свега неколико седмица заузеле сва албанска упоришта, укључујући и погранично село Јуник. Ипак, овом успеху уследила је хуманитарна криза коју

су САД искористиле да ултиматумом наметну Србији 2.000 наоружаних посматрача. Посматрачи на челу са Вилијамом Вокером нису много учинили да не дође до даљег распламсавања сукоба, напротив, чак су настојали да пруже оправдање за војну интервенцију. На преговорима о статусу Косова и Метохије одржаном у замку Рамбује наомак Париза, почетком 1999, Србија је морала да бира између стварања самосталне албанске републике на Косову и рата. Пошто је и албанска страна због унутрашњих неслагања одбила да прихвати план у целини, потписивање је уприличено нешто касније у Паризу.

Београду, који је одбио понуђени статус Косова и Метохије, тада је поново постављен ултиматум. Одбијање је омогућило да 24. марта 1999. године започне први рат НАТО у његовој историји. Србија, и у мањој мери Црна Гора, бомбардоване су током два и по месеца. У борбама на Косову и бомбардовању читаве земље погинуло је око 12.000 људи. Владавина војске, полиције али и нерегуларних снага, довела је до избеглиштва око 800.000 Албанаца. Када је Милошевићев режим пред претњом копненом интервенцијом и великим разарањима прихватио да преда војсци НАТО Косово и Метохију, почео је прогон Срба. Готово петину свих жртава на Косову и Метохији током рата и у послератном раздобљу чинили су Срби, који су у укупном становништву покрајине чинили тек 12 одсто.⁵⁹ Ипак, Велике силе су кривицу за рат и ратне злочине приписале, као и у ра-

⁵⁹ Према подацима Фонда за хуманитарно право, на подручју Косова и Метохије забележено је 13.421 жртва међу којима су Албанци чинили 78%, Срби 17% и остали 5%. Губици становништва централне и северне Србије у ратовима из деведесетих нису темељно истражени као ратни губици у Хрватској, БиХ и на Косову и Метохији. Званични подаци говоре о 1.008 погинулих војника (659) и полицајаца (349), од којих је у дејствима НАТО погинуло 249 војника и 22 полицајца. Број погинулих цивила процењује се у широком распону од 2.000 до 5.000. У бомбардовању НАТО убијено је 88 деце. Број грађана Републике Србије погинулих у Хрватској и Босни и Херцеговини током 1991. и 1992. у ратовима процењује се, на основу корисника државне надокнаде, на најмање 2.007.

СРПСКА ИСТОРИЈА

товима у Босни и Хрватској, највише Србији. Иако није успела да одбрани Косово и Метохију, није спречила Милошевића да уђе у рат и касније преда покрајину, Војска Југославије је успела да дуго и прилично успешно одолева највећој војној сили света. Граница на Косову и Метохији одржана је све до организованог повлачења, са изузетком карауле Кошре. Уништено је свега дванаест тенкова. Авиони ВЈ су дочекали напад НАТО, а неки од пилота су се свесно жртвовали. Над Сремом је оборен понос ваздухопловства САД „невидљиви“ Ф-117. Ипак, рат је показао слабост државе, неспособност владе и потпуни морални суноврат режима. Ратни злочини нису прогоњени нити кажњавани, лешеве албанских цивила и побуњеника су систематски уништавани и сакривани.

Ратом на Косову и Метохији, међутим, нису завршени ратови за југословенско наслеђе. Током 2001. године у Македонији је трајао краткотрајни грађански рат који је довео до суштинске промене устава ове државе. Нешто касније на устанак се подигло и неколико албанских села на југу Србије - циљ је била дестабилизација тек успостављене демократске власти у Београду. Једно раздобље је ипак завршено, ратови су завршени, српске и југословенске војске су, са изузетком Српске Крајине, остале непобеђене, али се догодио национали и државни пораз.

РЕПУБЛИКА СРПСКА КРАЈИНА

Крајем децембра 1991. године у Книну је проглашена Република Српска Крајина. Била је то једна од најчуднијих државних творевина насталих у Европи 20. века.

Крајина је обухватила општине и делове општина у Републици Хрватској у којима је српски народ живео у већини.

Влада Хрватске изабрана после избора 1990. године сме-ста је започела процес одвајања ове државе од СФР Југославије. Хрватски политичари веровали су, попут политичара из Словеније, да је федерација почела да се распада и захтевали су безусловно признавање независности своје републике. Мада су током више од једног века били конститутивни и политички народ Хрватске и упркос масовном учешћу у рату против окупатора од 1941. до 1945, Срби у Хрватској су уставним променама изгубили свој дотадашњи статус. Штавише, нацио-

нално помирење у Хрватској спровођено је поистовећивањем комунистичког режима са наводно повољним положајем Срба у Хрватској и централистичким тежњама Београда. Ако је Милошевићев режим и имао планове да успостави превласт у Југославији, он у њих није успео да уведе српске комунисте у Хрватској нити српски народ. Упркос солидарисању са антибирократском револуцијом у Книну и инцидентима на прослави шестостогодишњице Косовске битке на книнском Косову, Милошевићев концепт имао је занемарљиву подршку међу члановима Савеза комуниста Хрватске (подржавало га је мање од четвртине Срба чланова СКХ-СДП). На првим изборима хрватски бирачи су углавном пришли националистичкој и сецесионистичкој Хрватској демократској заједници, док су се Срби у Хрватској поделили. Већина је гласала за реформисане комунисте, Српска демократска странка добила је само петорицу посланика у Сабору и власт над само пет општина у северној Далмацији и јужној Лици.

Уследили су месеци напетих инцидената и сукоба хрватских власти са народом у општинама са српском већином. Настајући српски национални покрет покушао је да процесу издавања Хрватске из СФР Југославије супротстави стварање сопствене аутономије и државе која би остала у саставу Југославије. Иако су хрватске власти српски отпор назвале побуном, упркос бројним инцидентима током првих осам месеци сукоба, нису пале људске жртве. За то време поред покушаја хрватске полиције и новоосноване народне гарде (ЗНГ) да их спрече, Срби су успели да створе три аутономне области. Српску аутономну област Крајину у општинама северне Далмације, јужне Лике, Кордуна и Баније. У рату који је уследио пре проглашења независности Републике Хрватске, уз помоћ ЈНА и добровољаца из Србије и Црне Горе, створене су и САО Источна Славонија, Барања и Западни Срем, док је после повлачења војске и народа из општина Западне Славоније где су Срби би-

ли у већини као САО Западна Славонија остала само област око Јасеновца и Окучана.

Рат који је уследио крвавим инцидентима на Плитвичким језерима у априлу и у Борову Селу у мају 1991. године трајао је шест месеци. Реч је о грађанском рату у ком је ЈНА од посредника и заштитника СФР Југославије постепено, после опсаде касарни у крајевима са већинским хрватском становништвом и масовног дезертирања војника Хрвата из њених редова, ступила у рат на страни српског народа. До краја новембра 1991. године област од 15.000 квадратних километара, са око 450.000 становника, уз границу Хрватске са Босном и Херцеговином и Србијом добила је јединствену државну структуру. Заузимањем Слуња са већинским хрватским становништвом, и Вуковара у ком су Срби чинили нешто више од трећине становништва, Крајина је територијално заокружена. Била је пространија од Републике Црне Горе. Хрватска је изгубила територијални континуитет и њен опстанак као независне државе био је доведен у питање. После неодлучне и лоше вођене двомесечне борбе за Вуковар, овај разрушени град је широм света постао симбол ратног разарања и злочиначке природе југословенске и српске војске. Рат су пратили и бројни злочини са обе стране. Српски војници убијали су цивиле и заробљенике у Шкабрњи наомак Задра, Вођину у Славонији... Хрватске трупе убијале су цивиле у Госпићу, на Пакрачкој пољани у Осијеку, Загребу и Вуковару. Хрватски градови су тешко и често насумично бомбардовани. Хрватско становништво је углавном протерано или се иселило из Крајине. Хрватске власти тврдиле су да је тако иселиено око 180.000 хрватских цивила. Током наредне две године у Крајини је убијено 268 малобројних преосталих Хрвата и припадника других народа. Из крајева под хрватском влашћу протерани су готово сви Срби. Сматра се да је 1991. и 1992. године, после спаљивања хиљада зграда у српском власништву, више од 200.000 Срба из градова избегло из Хрватске. У то време спаље-

не су све књиге на ћирилици у хрватским библиотекама. Први знак са натписом „Београд“ могао је на хрватским путевима да буде подигнут тек више од деценије после завршетка рата.

Рат у Хрватској био је у великој мери договорни рат. У сложеним односима у бившој Југославији, свестан да неће бити у стању да одржи уједињену Југославију, политички поредак, и што је још важније економски стандард, Милошевић је априла 1991. покушао да се споразуме са хрватским председником Туђманом око југословенског наслеђа. Рат који је уследио био је само гаранција за будући споразум око континуитета, односа у БиХ где су Срби и Хрвати чинили већину становништва, односима према Великим силама и за обојицу опасне ЈНА и савезне владе Анте Марковића. Према сећањима Туђмановог сарадника Хрвоја Шаринића, Милошевић је тада јасно изјавио да не тражи отцепљење Крајине, па чак ни аутономни статус за српски народ у Републици Хрватској.

Србија и Хрватска су се тако сагласиле о посредовању Европске економске заједнице око разрешења Југословенске кризе. Такође, убрзо после уласка српских снага у Вуковар, позване су Уједињене нације да запоседну области Крајине, али и да разоружају српски народ и обезбеде границу Хрватске према Босни и Херцеговини и Србији. Српске власти су до тада одбијале да признају САО Крајину или да прихвате захтеве њеног руководства за уједињење са Србијом. Непосредно после доласка УНПРОФОР-а, власти Србије и остатка СФРЈ прихватиле су границе Хрватске, али је нису признале. Остатак председништва СФРЈ прихватио је обавезе заштите Крајине. Република Српска Крајина проглашена је тек 19. децембра 1991. године. Независност ове државе није признао нико изван њених граница. Опстајала је током наредне непуне четири године захваљујући помоћи из СР Југославије и Републике Србије, дознака из иностранства и хуманитарној помоћи. У РСК је готово замрла привреда, званично је било запослено мање од 10 одсто

становништва, а државни буџет био је тек четвртином покривен из домаћих прихода. Значајан део становништва чинили су прогнаници из хрватских крајева. Упркос гаранцијама УН, РС Крајина била је изложена повременим нападима Хрватске војске. Тако је напад на Миљевачки плато пратио масовни злочин над српским становништвом. Уследили су хрватске операције на Масленици и у Лици.

Милошевићев режим је тек 1992. године успео силом да наметне власт у РС Крајини. Овај утицај биће потврђен на нерегуларним изборима 1993. године.

Упркос чињеници да је РСК била чланица *Дунавске комисије приобалних држава* и да је 1994. потписала споразум о нормализацији односа са Републиком Хрватском, она је под сенком тешког рата у Босни и Херцеговини, тежином међународних санкција и претњом Хрватске војске, једва дотрајавала. Велике силе, које су представљала четири амбасадора у Загребу, понудиле су 1994. Крајини широку аутономију у оквиру независне Републике Хрватске. Овај план остао је познат под називом 3-4 (Z-4). Хрватска влада је прихватила преговоре о овом плану. Милошевићев режим се оглушио о позиве сила да посредује, а крајишки председник Мартић је одбио да о плану преговара. У условима тешких сукоба у Босни и Херцеговини, Хрватска је план прихватила из тактичких разлога јер би његово спровођење успоставило њен суверенитет на целокупној територији, али би дугорочно умањило њену државну функционалност и независност. Без подршке Србије и Срба из Републике Српске, власти РСК тешко су, међутим, могле да прихвате споразум који је њихову државу лишавао највећег града – Вуковара и 40 одсто територије. Крајина би његовим словом добила готово самосталну извршну, судску и законодавну власт, полицију, председника, чак и сопствени новац, Хрватска војска и полиција не би могле да делују на територији Крајине, осим у посебним и строго одређеним случајевима. Срби у ос-

татку Хрватске према овом плану добили би изузетно висока просветна и културна права.

После споразума Милошевићевог режима са Сједињеним Државама око Босне и Херцеговине, у време одлучујућих догађаја у овој земљи, Хрватска војска је почетком маја 1995. изазвала тежак инцидент на ауто-путу код Окучана. Срби су одговорили, а хрватске трупе су сместа прегазиле малу област Западне Славоније која се као део Републике Српске Крајине налазила под заштитом УН. У операцији „Бљесак“ уследило је прогонство великог дела српског становништва. Средином лета српска страна је прихватила План 3-4, хрватски преговарачи захтевали су тада само безусловну предају. Под изговором заштите бошњачког Бихаћа, после месеци борби у Босанској Крајини, петоструко јача и неупоредиво боље наоружана Хрватска војска напала је Републику Српску Крајину. Опкољен са три стране, Книн је освојен после непуне два дана напада. Ускоро је запоседнута читава Крајина изузев Источне Славоније, Барање и Западног Срема. Више од 200.000 Срба пошло је у прогонство. Хрватске снаге убиле су 1.980 затечених Срба, делом цивила.

Хрватска је за време рата законом одредила постојање два аутономна котара – Книн и Глина – која су чиниле предратне општине са већинским српским становништвом. Ови котари укинута су убрзо по завршетку рата. Ердутским споразумом предвиђено Заједничко веће општина у Славонији никада није добило загарантована овлашћења.

Срби из Хрватске су до данас остали најбројнија прогнанничка заједница у Европи и тринаеста у свету. Број Срба у Хрватској умањен је од 1991. до 2011. за најмање 400.000. Хрватски генерали Анте Готовина и Младен Маркач су првостепеном пресудом Хашког трибунала осуђени због злочина у акцији „Олуја“ на високе казне затвора, али их је жалбено веће суда крајем 2012. ослободило кривице. Председник РС Краји-

не Милан Мартић правоснажно је осуђен на 35 година робије. Милан Бабић, први председник и премијер Крајине, упркос чињеници да се покајао и пристао да сведочи, добио је високу казну робије и убио се у притвору Трибунала. За ратне злочине осуђен је и последњи командант Српске војске Крајине генерал Миле Мркшић. Пред Трибуналом у Хагу нико није одговарао за злочине извршене према српском народу у Хрватској. Упркос осудама генерала Норца и Бранимира Главаша, произилази да је мање од 10 одсто осуђених пред хрватским судовима извршило злочине над Србима. Срби из Хрватске чинили су мање од 15 процената становништва Републике Хрватске и 35 одсто ратних жртава.

РЕПУБЛИКА СРПСКА

Примирије у Хрватској и долазак трупа Уједињених нација у области Крајине крајем 1991. године, означили су почетак сукоба у Босни и Херцеговини. Ова република преживела је прве две године своје демократије у сенци кризе југословенске државе. У Босни и Херцеговини су на изборима 1990. године победиле три националне странке: Странка демократске акције, која је представљала углавном Бошњаке/Муслимане, Српска демократска странка, за коју су гласали углавном Срби, и ХДЗ уз који су у највећем броју стали Хрвати. Ове три странке освојиле су више од четири петине посланичких места у Скупштини СР Босне и Херцеговине. Српски народ је у Босни и Херцеговини до седамдесетих година постао мањина. Разлози су исељавање у Београд и Војводину (посебно у таласу послератне колонизације) и страдање Срба

у геноциду током Другог светског рата. Почетком 1969. муслимани су проглашени за једну од нација СФР Југославије.⁶⁰ Савез комуниста настојао је да придобије Муслимане и успостави их као нацију – био је то део настојања на конфедерализацији југословенске државе. Само за двадесет година – од 1950. до 1970. – у Босни и Херцеговини држава је саградила 800 џамија. Зато је у Босни и Херцеговини 1970. било 1.437 – 40 одсто више џамија него 1930. године (1.043). Назив Бошњаци већина Муслимана прихватила је тек 1993. године, мада данас извештај број себе сматра Боснацима, Босанцима-Херцеговцима и Муслиманима.

СДС, која је основана последња од ове три националне странке-покрета, успела је да на изборима неочекивано окупи јединствено српско бирачко тело. Три странке су током наредне године владале у коалицији, од самог почетка биле су супротстављене око будућег уређења републике. ХДЗ се одмах залагао за њено осамостаљење, вођа СДА Алија Изетбеговић је у једном тренутку тактички предлагао модел асиметричне конфедерације, док су вође СДС захтевале останак Босне и Херцеговине у Југославији и у случају осамостаљења Словеније и Хрватске. Власт у републици успостављена је тако што је поред доласка Изетбеговића на чело председништва СР БиХ, политичар из ХДЗ постао председник владе, док је Момчило Крајишник из СДС стао на чело Скупштине. Подела власти и утицаја прошла је у мање или више отвореном савезништву ХДЗ и СДА. Проглашење независности Словеније и Хрватске и њихово признавање као државе, прво од стране СР Немачке, па потом и од УН, довело је на ред и питање статуса Босне и Херцеговине. Национални покрет Хрвата и Муслимана није прихватао статус конститутивности нити федерализацију Босне и Херце-

⁶⁰ Од тада овај појам означава националну припадност и пише се великим почетним словом.

говине, од српског народа у Босни и Херцеговини очекивали су да прихвати статус мањинског народа - вероисповести. Права која је Босна и Херцеговина добила Уставом пропале СФР Југославије су ЕУ и САД прогласиле неприкосновеним. Право конститутивности, које је српски народ имао Уставом постојеће СР Босне и Херцеговине, поништено је, а одлука о статусу препуштена вољи друга два народа који су чинили већину становништва републике. Одлуке о успостављању суверености и најава референдума о независности крајем 1991. и почетком 1992, а са њима и настојања српског националног покрета да у крајевима са већинским српским становништвом, без обзира на устав и постојеће општинске границе, створи националне аутономне области, довели су до посредовања Европске заједнице. У јануару 1992. политички представници српског народа у БиХ прогласили су Српску Републику Босну и Херцеговину, најављујући да ће у случају отцепљења Босне и Херцеговине одвојити крајеве које сматрају својим и остати у саставу СФР Југославије. Референдум који су СДА и ХДЗ организовали 1. марта 1992. прошао је уз бојкот српског народа. Друга два народа су плебисцитарно одлучила да успоставе независну Републику Босну и Херцеговину. Дан касније, на Башчаршији, криминалци су напали српске сватове. Том приликом убијен је отац младожење. Земља је утонула у хаос. Посредовањем ЕЕЗ у Лисабону је марта 1992. договорен Кутиљеров план којим је Босна и Херцеговина требало да буде устројена као сложена држава са три национална кантона. Упркос томе што су се у почетку сви сагласили о овом плану, председник председништва БиХ и муслимански вођа Алија Изетбеговић је на савет амбасадора САД Ворена Цимермана повукао свој пристапак. Почетком априла 1992. године, противно установи која је штитила равноправност грађана у Скупштини БиХ, хрватски и бошњачки посланици су прогласили независност државе. САД и ЕЕЗ, а касније и УН, признале су нову државу. Сви послани-

ци српске националности су после тога напустили Скупштину БиХ и формирали Народну скупштину Српске Републике БиХ. Срби, чланови председништва БиХ, такође су поднели оставке. Држава се у наредним месецима распала и упала у грађански, верски и међудржавни рат.

Током наредних месеци српски народ у Босни и Херцеговини створио је своју државу која је названа Република Српска. Иако је у једном тренутку прогласила независност, Република Српска никада није покушала уједињење са Србијом или прикључивање Савезној Републици Југославији. Већ од септембра 1992. вођство Републике Српске показало је спремност да учествује у преговорима о свом статусу у оквиру међународно признате - али споразумне државе три равноправне нације - Босне и Херцеговине.

У следеће три године Република Српска је успела да у својим границама обједини све крајеве у којима је у Босни и Херцеговини живео српски народ. Изузетак су представљала извесна сеоска подручја у средишњој Босни, као и српске енклаве на десној и левој обали Неретве. Република Српска обухватала је области источне Херцеговине, Подриња са изузетком опкољених муслиманских енклава у Горажду, Жепи и Сребреници, околину Сарајева и делове централних градских општина Центар и Ново Сарајево, област Семберије и Мајевице, град Брчко где се налазио узани територијални коридор који је повезивао источне и западне крајеве земље, затим област Посавине, у којој је Републици Српској припала целокупна десна обала реке Саве осим мостобрана око већински хрватске општине Орашје. Коначно, целокупна област Босанске Крајине од Купреса и Ливањског поља те Добоја на истоку до Уне и прилаза Бихаћу на западу. У време најширег опсега Република Српска је обухватала око 60 одсто територије БиХ (неки су тврдили и 67, односно 70 процената) односно око 30.660 км². Рат је довео до великих злочина, насиља и прогона цивилног становништва.

У области Подриња у релативној већини су живели Бошњаци/Муслимани. До краја рата ова област остала је готово етнички чисто српска. Слично је било и у Посавини, те у муслимански већинским областима око Приједора и Санског Моста. Истовремено, српски народ је изложен систематском терору и готово у потпуности напустио области под контролом Бошњака и Хрвата, а пре свега Сарајево, где је живело око 150.000 Срба, Мостар и велике градове у средњој и северној Босни.

Република Српска успоставила је државност, војску и симболе у потпуности по угледу на традиције старе Краљевине Србије. За разлику од Милошевићеве Републике Србије и СР Југославије, у Републици Српској су успостављене старе државне традиције и демократским путем је донесен њен устав. Српска је дефинисана као централизована република. Први председник републике био је Радован Караџић. У Српској је прокламована идеја слободног тржишта и приватизације. У ратним условима, међутим, није било могућности за спровођење реформи, развој демократских установа, заштиту права грађана и трансформацију политичког система и привреде. Република Српска животарила је изложена рату, цветајућем криминалу, унутрашњим недаћама и корупцији. Од 1993. долази до сукоба са Милошевићевим режимом који је желео да се што пре и са што мање опасности по сопствену стабилност, споразуме о завршетку рата. Српска је одбила Венс-Овенов план о успостави десет кантона у БиХ из 1993. године и План Контакт групе који ју је лишавао пространих територија, читавог Сарајева, територијалног коридора и великог дела самосталности. Власти Српске су прихватиле Овен-Столтенбергов план о стварању три националне републике у оквирима независне Босне и Херцеговине. Коначно, уз посредовање Сједињених Држава, по цену пропасти Српске Крајине, заузимања бошњачких енклава у Сребреници и Жепи те пада девет општина Босанске Крајине и напада НАТО на Републику Српску, започет је мировни про-

цес који је имао исходиште у Дејтонском мировном споразуму из новембра 1995. године.

Ратни злочини и масовно протеривање становништва обележили су посебно 1992. годину. Највећи злочин рата у Босни и Херцеговини догодио се током неколико дана средином јула на територији општине Сребреница. Тада су јединице Војске Републике Српске погубиле или убиле у непосредној борби око 6.900 мушкараца – пре свега цивила али и припадника бошњачко/муслиманске Армије БиХ. Страшни злочин у Сребреници је притом годинама прикриван, па су тела убијених ископавана и премештана у друге гробнице. Због овог злочина оптужен је и осуђен велики број припадника ВРС али и највиши дужносници и официри Републике Српске, њен тадашњи председник Радован Караџић и начелник генералштаба Ратко Младић. Злочин у Сребреници је променио етничку структуру овог краја, па је област Сребренице поново, после готово пола века, постала већински српска. Српска страна је у годинама које су уследиле покушавала да умањи и релативизује злочин у Сребреници, тврдећи да је тамо убијено мање људи, и да је ова област (која је две године пре краја рата постала зона под заштитом УН) злоупотребљавана од бошњачко/муслиманске војске за ратна дејства. Споменичане су и стотине српских цивила убијених у Сребреници и околини и чињеница да су Срби били жртве злочина усташких јединица у овом крају за време Другог светског рата. На другој страни, број жртава у Сребреници је повећаван, а сахрањивање жртава претворено је у национални и политички догађај обележаван сваке године. Док су Хашки трибунал, СР Немачка и САД негирали да је у Другом светском рату над Србима у БиХ и Хрватској извршен геноцид, од Србије је ултимативно захтевано да не доводи у питање тврдње и пресуду Хашког трибунала да је у Сребреници извршен геноцид. Бошњачки и хрватски политичари у БиХ су чак кршећи устав,

мимо воље српског народа, у име Босне и Херцеговине поднели тужбу за агресију и геноцид против Србије, наводећи злочин у Сребреници као најважнији доказ.⁶¹

У Сребреници јула 1995. извршен највећи злочин који представља несумњив жиг на српској војсци и народу, остају непријатна сведочења учесника, какав је бивши командир милиције у Сребреници Хакија Мехољић, о намери бошњачког вође Алије Изетбеговића из 1993. године да у сребреничком крају сукоб буде радикализован и искоришћен како би Бошњаци били представљени као једине жртве ратова и добили веће уступке на другим странама приликом склапања мира.

Ратови за југословенско наслеђе били су први сукоби у историји Балкана у којима су важну улогу одиграли електронски медији. Стране су се бориле за победу, али први пут, за статус жртве. Постоје основане сумње да су поједини ратни злочини били конструисани, делимично измишљени, самонанети или провоцирани.⁶²

Дејтонским споразумом Република Српска и Федерација Босне и Херцеговине дефинисане су као два ентитета који чине Босну и Херцеговину. Предвиђено је да РС обухвата 49 одсто територије ове државе. Разграничењем Српска је изгубила јужне општине Босанске Крајине, део планине Озрен и део Посавине око Оцака. Такође, поред области око Горажда и коридора који је спаја са централном Босном, Српска је изгубила већину урбаних подручја Сарајева и већински српске крајеве на северу и западу града – Илијаш, Илицу и Вогошћу. Иако је у почетку Босна и Херцеговина имала свега пет заједничких

61 Међународни суд у Хагу је 2007. пресудио да Србија није одговорна за овај злочин.

62 До данас је само један такав случај кажњен. Директор Радио-телевизије Србије осуђен је на десетогодишњу казну затвора зато што није омогућио склањање запослених на сигурно, у време када се претпостављало да ће зграда РТС у Београду бити бомбардована, па је чак уредништво и јавно позивало НАТО да је нападне. У нападу је погинуло шеснаесторо запослених у РТС-у.

надлежности, временом је под утицајем САД и ЕУ - оличеном у Канцеларији високог представника УН и војсци НАТО - ентитетима одузет велики број овлашћења. Предратна територија општине Брчко претворена је у дистрикт који је део Босне и Херцеговине, али под кондоминијумом ентитета. До 2006. уставна права Републике Српске су опадала, одузето је шездесетак њених надлежности. Укинуте су војске ентитета. Међународне околности, пре свега политика САД после 11. септембра 2001. и успон Руске Федерације омогућили су промену односа снага. После 2006, власти Републике Српске, предвођене енергичним Милорадом Додиком и Савезом независних социјал-демократа, зауставиле су даље одузимање права - пре свега централизацију полиције и судства, укидање принципа ентитетског гласања, реформу избора за председништво БиХ... Захваљујући специјалним везама са Србијом, те бољем уставном и политичком уређењу, Република Српска постала је успешнији ентитет БиХ.⁶³ Наравно, овакав тренд је после 2010. године угрожен, како последицама светске економске кризе, тако и политичким проблемима у Републици Србији.

У Републици Српској се, после 2014, учврстила власт Милорада Додика. Иако је победа била тесна он је успео да буде изабран за председника Републике и састави стабилну владу. Кандидат опозиционог „Савеза за промене“ Младен Иванић изабран је за члана Председништва Босне и Херцеговине. „Савез за промене“ је успео да се договори са СДА и ХДЗ и уђе у владу у заједничким установама Босне и Херцеговине.

Започело је раздобље специфичне кохабитације. „Савез за

63 Иако је добила бар 10 милијарди долара кредита и помоћи мање од Федерације Босне и Херцеговине и мада јој ова још увек дугује велике суме новца, Република Српска је успела да оствари већи привредни раст (до 2011) и више просечне зараде. За разлику од ФБиХ у Републици Српској је 2012. забележен раст броја запослених у привреди. Ипак, у Републици Српској готово половина запослених ради у јавном сектору, старосна структура становништва је јако неповољна - број становништва опада, а удео грађана са високим образовањем двоструко је нижи него у Републици Србији.

промене“ је добио важне ресурсе спољних и унутрашњих послова у Савету министара. Ипак, после четири године испоставило се да нису успели да увере већину грађана да су успешно обављали своје дужности и да је то било од користи за Републику Српску. На општинским изборима из 2016. опозиција је изгубила велику већину општина, одржавајући се само у неколико упоришта као што је Бијељина. На изборима од октобра 2018, СНСД је однео убедљиву победу, највише гласова добила је његова листа за Парламентарну скупштину БиХ.

Додик се у јавности углавном доживљава као бранилац народне слободе и самосталности Републике. Чак и када је, као кандидат који је добио највише гласова, преузео место председавајућег Председништва БиХ, крајем 2018, и даље се веровало да стоји иза нове председнице РС Жељке Цвијановић, раније дугогодишње премијерке, као и новог председника владе Радована Вишковића. Иако вешт и ауторитативан, Додик и његове владе нису успели да доведу до преокрета у економији РС. Делимично, разлози за овај неуспех били су објективни – вековима је најбољи део становништва Српске одлазио у Србију и даље у иностранство, велике силе нису биле наклоњене Српској, њено становништво дуго је живело у нередовним условима и под санкцијама. Партијска држава само је потврђена дугогодишњом влашћу СНСД-а. Више од половине запослених 2019. радило је у државној управи и локалној самоуправи. Додик је у изборној кампањи у два наврата поручио да онај ко је против његове странке не може да рачуна на запослење, односно да младима не значи ништа образовање ако нису политички организовани.

Од посебне је важности постао случај убиства младића из Бањалуке, по имену Давид Драгичевић. Ово убиство отворило је бројна питања умешаности појединаца из полиције и лошег деловања државних установа. У прво време, Милорад Додик се у овој кризи држао исправно и реаговао као политичар просвеће-

не и демократске државе: посетио је породицу убијеног, омогућио независну истрагу, као и обраћање оца убијеног у Народној скупштини. Када се поставило питање смене министра унутрашњих послова и када је случај злоупотребљен од стране сарајевских политичара и организација које су посвећене укидању Републике Српске, власт се окренула против демонстрација који су свакодневно протестовали. Лично Додик је ушао у свађу са оцем убијеног. Иако је на скупу, уочи избора 2018, око организације „Правда за Давида“ окупљен до тада у Бањалуци невиђен број грађана, на изборима је победила владајућа СНСД и њени кандидати за председника Републике и члана Председништва РС. Било је то сасвим логично будући да статус Републике Српске, не само да није био одређен, већ је од стране званичних Сарајева, Загреба и Брисела стално стављан под сумњу.

Победа СНСД-а била је апсолутна. Ускоро се опозиција поделила око сарадње са властима. Избор босанског националисте Жељка Комшића за члана Председништва БиХ из реда хрватског народа довео је до нове кризе. Од Српске се очекивало да прихвати програм укључивања државе у НАТО, у замену за уставом одређено формирање Савета министара. Када је споразум око тога постигнут, Уставни суд БиХ, уз прегласавање судија Срба и Хрвата, донео је нове одлуке према којима је суштински измењен Дејтонски споразум. Почетком 2020. оспорено је право Српске да располаже пољопривредним земљиштем у јавном власништву. Оно је приписано БиХ. Народна скупштина РС донела је одлуку да српски представници у заједничким установама не учествују у доношењу одлука док ова пресуда не буде поништена, те док стране судије не оду из Уставног суда БиХ. Ускоро је бошњачка СДА, заједно са деловима опозиције у РС, изабрала чланове Централне изборне комисије, опет противно већинској вољи Срба и Хрвата. Марта 2020. године, када је Европу већ захватила епидемија корона вируса, РС је најавила контролу својих спољашњих, али и унутрашњих, граница.

СУГРАЂАНИ

У Републици Србији националне мањине чиниле су око 36 одсто становништва. Ратом Северноатлантског савеза против Србије и успоставом од Београда самосталне албанске власти на Косову и Метохији, удео мањина на простору остатка Републике Србије смањен је на око 13 процената. Процењује се да у Србији живи око милион припадника⁶⁴ 29 националних мањина. Међу њима су најбројнији Мађари, Бошњаци/Муслимани и Албанци са југа Србије. Србија и Црна Гора, сачувале су етничку разноликост и измешаност у далеко већој мери од других југословенских република.

⁶⁴ Према Попису из 2011. - 925.855, али је већина од око 50.000 Албанаца са југа Србије бојкотовала попис.

* * *

Мађари су се на просторе данашње северне Србије – историјских области Срема, Баната и Бачке први пут доселили још у време стварања средњовековне мађарске државе. Затечено, углавном словенско становништво, постепено је мађаризовано. Ипак, током средњег века поједини крајеви северно од Саве и Дунава били су насељени Србима, и у поседу српских владара. Доласком Османлија Мађари се повлаче, и после сеоба из 15. 16. и посебно 17. века, српски народ постаје готово једино становништво ових крајева. Почетком 18. века аустријске власти насељавају ове, од Османлија тек преотете крајеве, мађарским, немачким и словенским католичким становништвом. Почетак поновног насељавања везује се за грофа Имреа Чакија који је од 1712. на својим поседима у Бачкој почео да насељава Мађаре. Мађари су у овим крајевима били у непрекидном сукобу са Србима – од времена Ракоцијевог устанка почетком 18. века, преко Мађарске револуције 1848/1849. до Првог светског рата. У тренутку када је 1918. Велика народна скупштина Бачке, Баната и Барање прогласила присаједињење Краљевини Србији, Мађари су чинили око 25 одсто становништва данашње АП Војводине. Послератно разграничење подразумевало је слободу пресељења становништва па је мањи број Мађара прешао у Мађарску, а Срба у Краљевину СХС. Мађарску елиту у Краљевини СХС је посебно погодила аграрна реформа. Поседи су истина плаћени, али Мађари беземљаши нису учествовали у њиховој подели. Мађарска је током међуратног раздобља и касније тежила ревизији Тријанонског споразума па је попут хрватског националног покрета и у вези са крајевима у којима живе Мађари, развијана теза о пореском исцрпљивању. Ова теза је део пропаганде и доказано је да није тачна или је погрешно представљена. Мађарске странке деловале су током међуратног раздобља настојећи

да заштите права мађарске мањине. Прваци мађарских странака Нађ и Пумер подржали су 1939. године недовољно снажни покрет за стварање федералне јединице Војводине у оквиру Краљевине Југославије, уверени да ће то бити корак ка ревизији Тријанонског споразума.

Силе Осовине су пролећа 1941. освојиле и поделиле Југославију. Мађарска је анектирала Бачку и Барању. Председник мађарске владе гроф Пал Телеки био је незадовољан што је учешћем у нападу на Југославију Мађарска прекршила уговор о пријатељству. Уочи напада на Југославију извршио је самоубиство. Мађарске власти спроводиле су прогон, асимилацију и колонизацију у Бачкој и Барањи. Током Другог светског рата на простору данашње АП Војводине страдало је око 50.000 припадника српског народа. Процењује се да је на простору Срема, претежно у усташком геноциду извршеном над српским народом од 1941. до 1945, погинуло око 33.000 људи. Само током јануара 1942. у прогонима у Бачкој, а пре свега у Новосадској рацији, страдало је око 4.500 Срба. Прогоњени су били и Срби у Банату под немачком управом.

Након ослобођења и успостава комунистичке власти извршена је колективна казна прогона над Немцима, док су многобројни Мађари, често и цивили, пали као жртве терора.⁶⁵ Процењује се да је кроз логоре прошло њих 30.000. Од више од пола милиона Немаца, колико је живело у Југославији 1931. године, до 1948. остало их је свега око 55.000. Поједини документи говоре о масовним стрељањима Немаца (6.763). У неким логорима мучења, глад и местимична убиства вршена су над цивилима од којих су 40 одсто чинила деца млађа од 14 година.⁶⁶

После Другог светског рата створена је аутономна Војводи-

⁶⁵ Према истраживањима А. Касапа и М. Портмана убијено око 5.000 Мађара. Неке процене учествовању овај број.

⁶⁶ У логору Книћанин, међу 18.000 логораша било је 8.288 деце.

на, када су народностима дата широка права. Ова права посебно су била значајна у образовању и информисању. Аутономија покрајине пружала је и пуну политичку равноправност Мађарима, у општинама у којима су чинили већину имали су већа права од Срба. Овакав статус није уживала ниједна друга мањина на Балкану или у источној Европи. Распад Југославије и грађански ратови нису у формалном смислу умањили права Мађара, али су свакако погоршали прилике у којима су живели. Мађарске странке, Демократска заједница војвођанских Мађара и, касније, Савез војвођанских Мађара успеле су да окупе већину мађарских бирача. Тражиле су персоналну и територијалну аутономију за општине на северу Бачке. Мађарске странке су 1992. и 2000. подржале удружену опозицију у Србији. Ипак, 1997. године, у време опозиционог бојкота избора, посредно су стале уз Милошевићев режим. После 2000. године Савез војвођанских Мађара учествовао је у владама Зорана Ђинђића и Зорана Живковића. Аутономна покрајина Војводина једина је аутономна област у источној Европи којој се на челу⁶⁷ тренутно налази политичар из редова националне мањине. Реч је о првацима Савеза војвођанских Мађара.

Албанци, који данас већински живе у области Прешева и Бујановца нису потомци Дарданаца и Илира, који су ту живели у античко доба. Они су потомци досељеника из планинских области данашње Албаније. Први писани спомен градића Прешево сеже у 14. век и време средњовековне српске државе. До краја 16. века у овом граду, на важној саобраћајници, живи деведесет хршћанских породица. После српских сеоба из 17. и 18. века Прешево насељавају Арбанаси. У другом српско-турском рату 1877/1878. српска војска је наишла на посебно жилав отпор арбанашких чета оданих Османском царству на Самокову. После српске победе велики број Арбанаса из Топлице бива

⁶⁷ Реч је о председнику Скупштине.

протеран. Ускоро у Србију прелази велики број Срба из османских крајева насељених Арбанасима. Уз границу са Османским царством српске власти досељавају становништво из Херцеговине и Црне Горе. Област Прешева и Бујановца прикључена је Краљевини Србији 1912. године. Део ових крајева је после 1945. припадао Аутономној косовскометохијској области. За разлику од Албанаца са Косова и Метохије, после измене Устава СР Србије 1989. године, Албанци са југа Србије на првим изборима 1990. нису бојкотовали државне установе. Ипак, како је касније често мењан изборни закон, готово да није постојала могућност да њихов представник буде самостално изабран у Народну скупштину Србије. Албанци са југа Србије нису учествовали у опозиционим коалицијама против Милошевићевог режима. После доласка снага НАТО на Косово и Метохију почиње и албанска побуна у области Прешева и Бујановца, која је посебно добила замаха после промене власти у Београду. Албански побуњеници узели су назив Ослободилачка војска Прешева, Бујановца и Медвеђе. Поред понекад основаних притужби на обесправљеност и лош однос Милошевићевог режима, извесно је да је ова побуна за циљ имала спречавање могућег отцепљења Србима насељеног севера Косова од настајуће албанске државе. Такође, по укидању демилитаризоване копнене зоне безбедности, која је око административне линије између Косова и Метохије и остатка Србије уведена 1999, дошло је до поремећаја шверцперских и других криминалних послова између Македоније, Косова и Метохије и остатка Србије. Побуна је трајала од јуна 1999. до краја августа 2001. године. За то време извршено је 1.160 напада, од којих више од 1.000 на полицију и војску. Погинуло је 34 људи, међу којима 24 полицајца и војника. Побуњеници су отели четрдесетпеторо грађана, великом већином цивила. Побуна је прекинута споразумно, захваљујући посредовању Сједињених Држава и ЕУ. Припадници такозване ОВПБМ су амнестирани, а њихове вође су ушле у по-

литику. Поред широких права која националне мањине уживају у Србији по законима донесеним после 2001. године, као и могућности да изаберу своје посланике по посебном цензусу, Прешеву и Бујановцу је из буџета Србије годишње додељено око 4 милиона евра више него осталим општинама. Права Албанаца на југу Србије су у потпуној супротности са обесправљеношћу Срба у Републици Албанији.

Муслиманску заједницу на простору Србије чине великом већином Бошњаци/Муслимани, Албанци и Роми. Становништво области око Новог Пазара већински је бошњачко/муслиманско. Бошњачка нација, која се јавља од 1993. интегрисала је већину словенских муслимана, али национални Муслимани још увек постоје, и између пописа 2002. и 2011. имали су сразмерно већи раст становништва од Бошњака. Бошњаци Новог Пазара углавном су потомци досељеника из Старе Херцеговине и Црне Горе. Ова област, средиште средњовековне српске државе, преживела је велике губитке током 15. века. Већина преосталог становништва касније је примила ислам. Новопазарски санџак био је управна област у Османском царству без било какве аутономије или посебности. Јован Цвијић је приметио да је Санџак - „погрешно“ име ове области - укорено тек после Берлинског конгреса. Новопазарски санџак постојао је највише током петнаест година. Порта је наике тек 1865. године донела уредбу о уређењу Босанског вилајета⁶⁸. Међу седам санџака Босанског вилајета био је и новопазарски. Од 1872. до 1877. постојао је Новопазарски вилајет ком је припадао и Нишки санџак. После 1877. Новопазарски санџак је прикључен Косовском вилајету. Већ 1880. Новопазарски санџак је подељен на Пљеваљски и Сјенички санџак. Тако је остало до 1912. године. Део ових крајева налазио се дуго времена под аустроугарском окупацијом.

⁶⁸ Ејалета – веће административне јединице без аутономије.

У међуратном раздобљу муслимани у новопазарском крају организовани су у оквиру политичке организације Џемијет, чија је окосница био албански беговат са Косова и Метохије. Од времена анексије Босне и Херцеговине и уласка ових области у српску и црногорску државу трајао је процес емиграције посебно богатих земљопоседника, који су укидањем феудализма изгубили поседе. Не може се, међутим, тврдити да су Краљевина СХС и касније Југославија имале посебну антимуслиманску политику и да су тежиле да муслимане систематски иселе из државе. За време Другог светског рата простор Новог Пазара био је у границама окупиране Србије, док је Пријепоље било у окупираној Црној Гори. Недићева влада није имала утицај на ове крајеве, па је као најважнији сарадник немачких окупатора деловала муслиманско-албанска организација, под чијом командом је била локална муслиманска милиција. Цивилну власт организовао је Аћиф Хаџиахметовић Бљуџа, угледни политичар албанског порекла. У новопазарском крају су почела насиља над Србима, а уследио је четнички и партизански устанак. Три стране су током наредних година учествовале у беспопштедном међусобном рату у ком је убијено неколико хиљада цивила. Дежевски срез, којем је припадао Нови Пазар, био је једино место у Европи у ком је у 20. веку обновљен феудализам, а Србима наметнут статус зависних сељака.

Идеја о политичкој посебности Санцака у оквиру неке од суседних република и свакако у границама Југославије, настала је током Другог светског рата у оквирима партизанског покрета. Један од њених протагониста био је српски научник и интелектуалац Сретен Вукосављевић. Санцак је током године имао своју антифашистичку скупштину. Одлука власти Комунистичке партије Југославије, која је и основала АСНОС била је да ова етнички мешовита област са српском већином буде коначно подељена између народних република Србије и Црне Горе по границама из 1912. године.

После Другог светског рата у прогонима је страдао велики број муслимана и Срба. Аћиф ефендија, његови сарадници али и бројни политички противници стрељани су у близини Новог Пазара. После рата новопазарски муслимани су прошли процес стварања нације попут муслимана из Босне и Херцеговине. Идеја националног јединства са Муслиманима из Босне и Херцеговине настала је после признавања муслиманске нације, а настојања да буде уједначен њихов језик и усвојено ијекавско наречје трају до наших дана. Успоставом демократије 1990. Муслимани новопазарског краја окупили су се око Странке демократске акције на чијем је челу Сулејман Угљанин. У Републици Србији СДА је на првим изборима 1990. освојила три посланичка мандата, а у Републици Црној Гори девет. Следеће године СДА је организовала референдум за аутономију Санцака.

Рат који је избио у Хрватској, а затим и у Босни и Херцеговини, значајно је утицао на прилике у новопазарском крају. Октобра 1992. паравојне јединице из Републике Српске отеле су, мучиле и убиле шеснаест Муслимана из Прибоја. Четири месеца касније на станици "Штрпци" војници из Вишеграда под командом Милана Лукића отели су, мучили и погубили деветнаест путника.⁶⁹ Тих година догодило се још шест убистава Муслимана која се приписују политичким и етничким мотивима. За то време добровољци из новопазарског краја чинили су важан сегмент бошњачке војске у рату у Босни и Херцеговини.

Муслиманско/бошњачке странке су се убрзо поделиле. Пред СДА, настају Коалиција Санцак, касније Санцачка демократска партија под председништвом Расима Љајића и Бошњачка демократска странка Санцака Есада Џуџевића. У Новом Пазару је политички активан и муфтија Муамер Зукор-

⁶⁹ Осамнаест Муслимана и једног Хрвата.

СРПСКА ИСТОРИЈА

лић, поглавар једне од исламских заједница. Његова политичка организација, радикалног програма, 2012. је претрпела тежак пораз. Повремено прогоњена због настојања да успостави парадржавне установе у Новом Пазару, СДА није подржавала деловање српске демократске опозиције. Расим Љајић је пошао другим путем, па је после промена 2000. био у неколико српских и југословенских влада. Коалиција око Сулејмана Угљанина је после 2005. године променила своју политику. Тако су Бошњаци/Муслимани једна од ретких мањина која чини 1,45 одсто становништва једне државе а има два министра (од осамнаест) у влади. Амбасадори САД и ЕУ су 2009. окупили групу „Пријатељи Санџака“, који наводно теже да економски помогну овај крај. Зачудо, нема речи о сличној акцији на северу Црне Горе (у „Јужном Санџаку“). Настојања на уједињењу Бошњака и стварању нове нације водила су у сукоб унутар исламске заједнице у Србији. Србија је прва држава на свету која је босански језик прихватила као званичан језик мањине у својој просвети.

КОСОВО И МЕТОХИЈА

Косово и Метохија политичку посебност добија тек после Другог светског рата. Србија је тежила да присаједини ове области, које је њена јавност сматрала за Стару Србију. Албански национални покрет настао око конзервативног беговата у време Арбанашке лиге у Призрену 1878. желео је аутономију за земље у којима су живели Арбанаси у оквирима Османског царства. КПЈ је намеравала да Косово и Метохију преда једној комунистичкој Албанији. После ратни престиж социјалистичке Југославије отварао је могућност стварања балканске федерације чији би она била стожер. У том случају Велика Албанија нашла би се под југословенским покровитељством. Током Другог светског рата мали број Албанаца придружио се партизанском покрету. Већином ода ни квислиншким властима или националистичком Бали Кам-

бетару, они су учествовали у прогону Срба. Иако су албански и југословенски комунисти 1944. на Бујанској конференцији одлучили да Косово и Метохија припадну Албанији, после рата комунистичке власти у Југославији определиле су се да очувају предратне границе државе, што је био случај са свим државама победницама. Косову и Метохији комунистичке власти доделиле су аутономан статус у оквиру НР Србије.

Статус Аутономне косовскометохијске области био је дефинисан према узорима совјетске уставности. Област је располагала аутономним правима али су сви елементи државности били у надлежности Народне Републике Србије, као чланице ФНР Југославије. Законом о установљењу и устројству Аутономне Косовскометохијске области од 1. септембра 1945. одређена је структура локалне власти у области, као и број посланика у Скупштини народа Уставотворне скупштине ФНРЈ. Успостављена је равноправност народа и језика. Дефинисане су надлежности Обласне народне скупштине и Извршног одбора. Као и у случају АП Војводине одређене су надлежности у унутрашњим пословима, правосуђу, просвети, пољопривреди и шумарству, аграрној реформи и колонизацији, финансијама, индустрији и рударству, трговини и снабдевању, социјалној политици, грађевинарству и народном здрављу.

Јединствен је, међутим, био каснији развој аутономије Косова и Метохије, пошто су сличне аутономије у Румунији и Бугарској убрзо укинуте. Првих послератних година на Косову и Метохији успостављена је војна управа. Покушај мобилизације и слања јединица састављених од Албанаца на Сремски фронт довео је до устанка у немирној Дреници. Тај устанак је угушен у крви, али прогон који је уследио свакако није геноцид, како га описују поједини албански историчари, пошто су сличну судбину доживели и други народи и Срби, становништво Београда и појединих крајева централне Србије. После раскида између Совјетског Савеза и социјалистичке Југославије не-

мири и прогони су настављени. Диверзантске јединице упадале су из Албаније, током двадесет година после завршетка рата погинуло је око 2.000 припадника и сарадника југословенске полиције. За овакво стање често је окривљаван други човек југословенског режима Александар Ранковић. Ранковић, међутим, свакако није оличавао једну самосталну српску политику. Његова смена и политичке промене које су уследиле представљају исход сукоба различитих концепата развоја југословенске државе унутар ауторитарног режима Комунистичке партије. Јосип Броз Тито био је неприкосновени вођа комунистичке Југославије и Ранковићева смена је ту чињеницу само доказала.

Биланс две послератне деценије било је и отварање 453 основне школе, 29 гимназија, три више школе, те основно образовање за 46.000 деце и опсирмењавање 160.000 одраслих Албанаца. Такву врсту просветног и културног напретка Албанци нису искусили ни у тадашњој Албанији. Чак су и политичке слободе биле веће него у другим државама реалног социјализма. На другој страни, албански национални покрет тежио је осамостаљењу. Такав је био и став југословенских комуниста. Већ Уставом из 1963. Косово и Метохија постали су аутономна покрајина по правима изједначена са САП Војводином. После пада Ранковића започео је процес уставне реформе Југославије. Косово и Метохија добијало је све више самосталности, а Срби су били у све већој мери прогоњени. Француски конзул у Скопљу јавио је 1966. својим надређенима "да у Приштини, Србин не може ноћу да се креће без опасности да буде убијен". Према овим извештајима у Пећи је током двадесет година убијено 26 Срба, у Ђаковици 18, а у Приштини од 1956. до 1966. петоро.

Иако је удео Албанаца у државној служби порастао одмах после 1966 - са 13 на 46 одсто - већ 1968. широм покрајине избили су велики нереди. Демонстранти су тражили статус ре-

публике за Косово и присаједињење Албанији. Албанци су у то време добили бројну штампу и телевизијски канал на свом језику, право истицања албанске заставе, а из назива покрајине избрисана је именица Метохија. Амандманима на Устав, покрајине су добиле право неповредивости административних линија – граница, иако је део Ибарског Колашина, пре свега у области Лепосавића, предат Косову једном партијском одлуком 1959. године. Покрајине су добиле сопствени уставни закон уместо статута, а постале су чланице федерације. Уставом из 1974. покрајине су, поред широких овлашћења – извршне, законодавне и судске власти, подложне само савезној држави (односно Брозу и партијском врху). Стекле су чак и утицај на СР Србију, док Београд није имао утицај на покрајине. Устав који је САП Косово добило 1974. могло је само и да мења. Тако је настала држава Косово.

Стабилност оваквог система почивала је на снази режима Савеза комуниста Југославије и наравно на сталним улагањима. На Косову и Метохији до 1941. у индустрији је било запослено 9.000 радника. Поред улагања и помоћи Србије и савезне државе од 1965. до 1989, Фонд Федерације за помоћ неразвијенима инвестирао је у Косово и Метохију 4,8 милијарди долара или 70 одсто укупних средстава фонда. Тако је 1987. тамошња привреда запошљавала чак 224.527 радника. Економска криза са којом се социјалистичка Југославија суочила почетком осамдесетих година постепено је довела до смањивања ових улагања. Неписменост је на Косову и Метохији опала са 74 процента међу старијима од десет година 1948 – на 20 одсто 1981. године. Универзитет у Приштини је током студијске 1980/1981. године похађало 43.000 студената!

Незадовољство Албанаца било је мотивисано националним разлозима, па је марта 1981, свега десет месеци после смрти Јосипа Броза, започео нови, велики талас демонстрација. Демонстрације су сузбијене силом. Током осамдесетих

година економска криза и слабост југословенског устава продубљивали су незадовољство на Косову и Метохији и у остатку Србије. Албански покрет за независност био је све активнији и уживао је подршку из комунистичке Албаније. Српски народ на Косову и Метохији био је прогоњен од организованих насилника и незаштићен од албанске покрајинске власти. Убиства и насиља довела су до тога да опозициони покрет у Србији убрзо постане претежно окренут националном питању. У Савезу комуниста Србије српско национално питање почели су да посматрају као начин за одбрану система путем рехабилитације раног Брозовог режима и конзервативних структура из Ранковићевог времена. Убиство војника у параћинској касарни, брутално насиље над Србином Ђорђем Мартиновићем из Гњилана, повремена злочинства, паљевине и непрекидно исељавање Срба са Косова и Метохије, учинили су да незадовољство у Србији крајем осамдесетих година досегне врхунац. За то време албански покрет објединио је све политичке снаге овог народа. Крајем осамдесетих година организовали су и лажно масовно тровање албанске деце. Светске телевизије дознале су о овом једнонационалном злочину преко једине националне телевизије једне мањине, у јединој таквој аутономној покрајини у Европи.

Све власти у Србији после 1974. тежиле су да ограниче уставни статус покрајина и врате Србији функционалност. Ово је успело Слободану Милошевићу, који је крајем осамдесетих година каналисао народно незадовољство и релативизовао покрет за промене. Делимичне реформе и покушај да новим таласом ауторитарности буде извршена ревизија Устава из 1974, завршили су кризом и пропашћу Југославије. Милошевићев режим је уз помоћ савезних власти успео да спроведе уставне промене у покрајинама. За њих је марта 1989. гласала већина посланика у једнопартијској Скупштини САП Косова. Све то у данима демонстрација и интервенције полиције, у којима је стра-

дало двадесет и четворо људи. У промењеним околностима исти посланици су годину дана касније прогласили тзв. Републику Косово. Српске власти преузеле су власт у покрајини. Из неких установа избацили су нелојалне чиновнике, политичке противнике а понекад и све Албанце, али из већине су се Албанци сами повукли из политичких разлога. Албанци са Косова и Метохије су бојкотовали све установе и изборе које је расписивала Србија. Милошевићев режим се мало бавио Косовом и Метохијом. Економско опадање повећали су распад југословенског тржишта и међународне санкције, али неспремност за трансформацију привреде била је очигледна на Косову и Метохији. Под изговором да би, у случају да Српској православној цркви буде враћена имовина на Косову и Метохији, требало вратити имовину и другим верским заједницама, Милошевић је као председник Републике вратио Народној скупштини закон о повраћају имовине овој цркви, који је тако пропао. Албанци на Косову и Метохији тих година нису били жртве отвореног прогона, али дискриминација је постојала. У покрајини је 1992. за посланика изабран чак и Жељко Ражнатовић Аркан, ратни командант паравојне Српске добровољачке гарде, злогласан због учешћа у криминалу и веза са режимским службама безбедности у време Броза и његових наследника. Албански покрет почео је транзицију. Демонстрације и терор над Србима заменио је бојкот установа Републике Србије. Током две године дошло је до помирења међу самим Албанцима и њиховог уједињења око Демократског савеза Косова Ибрахима Ругове и владе у емиграцији под председништвом Бујара Букошија. Иако подржани од бројне емиграције и одређених кругова у Сједињеним Државама и Европској унији, Албанци у време распада СФР Југославије нису добили подршку Великих сила за свој концепт решавања статуса Косова и Метохије. Тек после завршетка рата у Босни и Херцеговини, словом Дејтонског споразума део санкција СР Југославији није укинут, како

би Милошевићев режим био приморан на споразум са Албанцима са Косова и Метохије. Влада у Београду је покушала да посредством организације „Св. Еуђидио“ постигне споразум са Албанцима око просвете, али у томе није имала успеха. Вође Албанаца са Косова и Метохије нису признавале Србију као државу и у томе су имале подршку велике већине својих сународника. Да су албански бирачи изашли на изборе 1992. или 1997. године, Милошевићев режим би без много сумње пропао, Србија би вероватно била федерализована, самосталност Косова постала би већа него раније, али оно не би било независно. Етничка мржња била је толика да су албански студенти, који су 1997. на нелегалном универзитету у Приштини започели протест тек када су српски у Београду прекинули демонстрације због изборне крађе, одбили да се уз страно посредовање сретну са вођама београдских студената. Неколико месеци после завршетка демонстрација, због изборне крађе у српским градовима током 1996. и 1997. године, започео је устанак „Ослободилачке војске Косова“. Милошевићев режим је у прво време прикривао право стање на Косову. Затим је покушао да бруталном силом сузбије побуну. Стварни злочини српских снага догађали су се упоредо са измишљеним или конструисаним масакрима које су службе САД и европских држава користиле да узбуркају своју јавност и подстакну напад НАТО на Србију и Црну Гору. Коначно је, 1999. у Рамбујеу, понуђен споразум којим је Косово требало да суштински постане самостално од Србије. Милошевићев режим је овај споразум одбио уплашен од реакције народа али и од присуства војске НАТО на читавој територији Србије. Неколико седмица касније Северноатлантски савез је напао Србију и Црну Гору. Ваздушни напади трајали су два и по месеца. Током ратовања догодио се низ злочина над Албанцима и Србима на Косову и Метохији. Политичари из Сједињених Држава и ЕУ тврдили су да је у покрајини у току геноцид у ком је убијено 100.000 Албанаца. Овај број

СРПСКА ИСТОРИЈА

показао се према каснијим албанским статистикама десет пута мањи. Срби у покрајини страдали су сразмерно и више него Албанци. Прогону Албанаца уследио је организовани одлазак стотина хиљада грађана Косова албанске националности. Једни су били прогнани, други послушали позив албанског политичког вођства. Средином јуна 1999. Милошевићев режим је одлучио да капитулира. Прихваћен је предлог Мартија Ахтисарија и Виктора Черномирдина, према ком је касније састављен Кумановски споразум. Иако се Србија повукла са Косова и Метохије суверенитет је одржан Резолуцијом 1244 Савета безбедности УН.

КОСОВО – УНМИК

На простору Аутономне покрајине Косово и Метохија успостављена је, јуна 1999, међународна управа. Милошевићев режим сматрао је успехом што је

Косово дошло под заштиту УН, али остала је чињеница да су га окупирале снаге НАТО-а, који је непосредно пре тога ратовао са Србијом. Присуство војске Руске Федерације у свему је било симболично, а администрација Бориса Јељцина, без обзира на све, током рата није била наклоњена Србији. Уместо да помогну повратак избеглица и успостављање демократских власти, те тако и демократизацију остатка Србије, САД и ЕУ су од самог почетка настојале да омогуће стварање нове независне, албанске државе. Било је ту геостратешких интереса, али је реч и о снажном културно-расистичком односу према српском народу. Многи страни посматрачи, међу њима Србији ненаклоњен британски амбасадор сир Чарлс Крафорд, приметили су да ис-

тим аргументима убеђују Србе и Албанце да се раздвоје, а Србе, Бошњаке и Хрвате да остану да живе заједно у босанскохерцеговачкој држави.

Промена власти у Србији није довела до мирне реинтеграције Косова у демократску Србију. Напротив. У октобру 2000. одржани су први локални избори на Косову. Гдину дана касније организовани су и парламентарни избори. У то време, Срби су још увек убијани, отимани и злостављани у великом броју. Демократска влада Србије је, ипак, заједно са православном црквом, позвала српски народ да изађе на изборе. Срби на Косову од тог времена нису добили значајнији политички утицај на косовску политику. Парламент Косова за председника „привремених институција“ изабрао је Ибрахима Ругову, вођу албанског националног покрета из претходне деценије.

Изгледа да САД и ЕУ испрва нису биле сигурне шта да раде у вези са статусом Косова и Метохије. Размишљало се о ограниченој независности и конфедерацији са Србијом и Црном Гором. Модел преговора који је представљен подразумевао је да се преговара прво око постизања стандарда, а онда о међусобним односима. Сећање на Сремско-барањску област и њено постепено и по методама истоветно, суштински безусловно, укључивање у независну Хрватску, будило је непријатне успомене у српској влади. Премијер Србије Ђинђић тражио је међународну конференцију која би разрешила отворена питања на Западном Балкану. Наишао је на отворене критике из САД и ЕУ. Ускоро је убијен. Једина политика коју је до тада водио, а која је радикално промењена после његове смрти, била је управо косовска политика. Српске владе прихватиле су преговоре о стандардима пре статуса и бизарну тезу да су задовољне статусом дефинисаним као „више од аутономије, а мање од независности“. Разговори представника Косова и Србије започели су октобра 2003. године. Два месеца касније, специјални представник УН Хари Холкери представио је документ „Стан-

дарди за Косово“. Било је предвиђено да преговори о коначном статусу започну 2005. године.

Како је то бивало и у ранијим изборним годинама у САД, албански шовинисти изазвали су кризу. Проширили су лажну вест о томе како су албанску децу, која су се удавила у једној реци, убили српски дечаки. А једини погром догодио се 17. марта 2004, једини који је извршен у миру, после 1945. године. Око стотину хиљада Албанца са Косова учествовало је у нападу на српске куће, станове и читава села. Убијено је 19 цивила. Срушено је или спаљено 26 цркава и манастира. Уништено је око 2.500 кућа и станова у власништву Срба. Уместо да казне албанске господаре рата, који су у миру за три године убили 940 Срба – око један одсто преосталих на Косову и Метохији – из САД и ЕУ су почели да пожурју успостављање независне државе Косова. Срби су због некажњавања прогона одлучили да бојкотују изборе у октобру 2004. године. Председник Србије Борис Тадић их је, под притиском из САД и ЕУ, позвао да ипак изађу на изборе, али је одзив био симболичан. Тада је за премијера изабран један од ратних вођа ОВК Рамуш Харадинај, који је у својим мемоарима описао како је убијао цивиле – Србе и Албанце. Харадинај ће касније бити позван у Хаг. Пре него што је тамо, под сумњивим околностима, ослобођен (након што девет сведока из неких разлога није било у стању да сведочи), био је испраћен од представика УН у Приштини као заслужни грађанин. Главна тужитељка Хашког трибунала Карла дел Понте у својим мемоарима је писала како је морала да утиче на немачке власти да оптуженику Харадинују не приређују свечани дочек на аеродрому на коме је преседао на путу за међународни суд.

Новембра 2005, Марти Ахтисари, бивши председник Републике Финске и лобиста косовских Албанца, који је успео да наметне Кумановски споразум Милошевићу, именован је за изасланика УН у преговорима око коначног статуса Косова. Током 2006. трајали су преговори у Бечу. Ахтисари је, фебруара

2007, предложио план који је предвиђао успоставу независног Косова. Независност је требало да буде „условна“ и „надзирана“, али радило се само о неколико првих година. Као велики уступак Србима била су предвиђена нешто већа овлашћења за њихове општине, и даље лишене суштинске, политичке аутономије. Такође, биле би заштићене најважније цркве и манастири. Србија је одбила овај план. По први пут од 1990. добила је отворену подршку Руске Федерације. У јулу 2007. постало је јасно да Савет безбедности неће прихватити Ахтисаријев план, пошто је Москва најавила да ће уложити вето.

На изборима одржаним у новембру 2007. победила је Демократска партија Косова, политичког вође ОВК Хашима Тачија. Тачи је постао премијер. Упркос изостанку подршке УН-а, уз подршку САД и осталих земаља Квинте, Косово је, 17. фебруара 2008, једнострано прогласило независност.

После победе проевропске ДС и савезника у Србији, Београд је прихватио посредовање ЕУ уместо УН. Уместо раније планираног прекида односа са државама које су признале Косово, усвојена је стратегија према којој ће од Међународног суда правде у Хагу бити захтевано мишљење о легалности проглашења независности. САД и савезници најавили су да неће прихватити „саветодавно мишљење суда“. Суд је, међутим, јула 2010. пресудио да проглашење независности само по себи није представљало кршење међународног права. Србија је прихватила од ЕУ наметнуту мисију Еулекса, која је деловала поред мисије УН – УНМИК-а.

У јуну 2011. поново су започели преговори о односима Србије и Косова, овог пута под заштитом ЕУ. Иако статусно неутрални, они су предвиђали постојање две одвојене државе и били усмерени ка афирмацији новопроглашене „Републике Косово“. Косовски парламент је усвојио устав, априла 2008. године. У јуну 2009. Косово је примљено у ММФ и Светску банку. Крајем године одржани су локални избори. Упркос прогла-

шењу независности, Срби су, уз подршку владе у Београду, изашли у великом броју.

После смене српске владе, јуна 2012, извршен је притисак да буду настављени преговори. Премијери Србије и Косова, Дачић и Тачи, први пут су се састали октобра 2012. године. Априла 2013. потписан је Бриселски споразум. Почетком 2014. по први пут су, по косовским законима, одржани избори на северу Косова.

Објављивање мемоара Карле дел Понте отворило је питање одговорности ОВК за најтеже ратне злочине. Посебно за трговину органима отетих Срба. ЕУ је дала задатак швацарском сенатору Дику Мартију да састави извештај који се испоставио неповољним по вође ОВК. Зато је најављено оснивање суда за злочине ОВК. До данас, осим најаве, тај суд није имао зачакљивих резултата.

Ибрахим Ругова је умро 2006. године. На челу косовске државе наследио га је партијски друг Фатмир Сејдиу. Сејдиу је, 2010, поднео оставку, након што је Уставни суд Косова пресудио да не може бити истовремено на челу Косова и Демократског савеза Косова. На чело Косова потом је дошла мало позната посленица невладиног сектора Атифете Јахјага.

Крајем 2014, после шест месеци мучних преговора, Тачија је на челу владе наследио политичар из Руговине ДСК – Иса Мустафа. Други Бриселски споразум, посвећен енергетици, телекомуникацијама и заједници српских општина потписан је у Бриселу, августа 2015. године. Истог месеца, Косово је склопило споразум о одређивању границе са Црном Гором. Ови споразуми, иако су афирмисали статус Косова, дочекани су са нетрпељивошћу опозиције, посебно радикалног покрета „Самоопредељење“, некадашњег студентског вође Албина Куртија. Косовски парламент нашао се у блокади пошто су Куртијеви присталице бацале сузавац у салу. Уследиле су велике демонстрације и сукоби полиције и грађана на улицама косовских градова. На зграду парламента су, чак, бачене и бомбе. Маја

СРПСКА ИСТОРИЈА

2017. пала је влада Исе Мустафе, након што јој је парламент изгласао неповерење. Рамуш Харадинај тада је поново дошао на чело косовске владе. Упркос неразумевању, сукобима и неуспесима дијалога Београда и Приштине, за Харадинаја, баш као и раније за Тачија, гласали су посланици „Српске листе“ – део режима СНС-а. Иако је на изборима био други по броју гласова, покрет „Самоопредељење“ поделио се крајем 2017. године.

Након што је, почетком 2018, у Северној Митровици убијен српски опозиционар Оливер Ивановић ситуација на Косову је постала још сложенија. Нису обновљени преговори са Београдом. Српска страна је тражила оснивање заједнице српских општина. Албанска страна је то одбијала. Србија је настојала да Косово не буде примљено у међународне установе. Иако се није противила уласку у Међународни олимпијски комитет, Србија је успела да спречи улазак Косова у УНЕСКО и Интерпол. Након неуспеха уласка у Интерпол Харадинајева влада увела је повећање такси за увоз робе у Србију у висни од 100 одсто. Уследиле су нове напетости, а лета 2019. и несташнице производа широке потрошње на северу Косова.

Међународни суд за ратне злочине на Косову, успостављен у Хагу, почео је да позива прве сведоке и оптужене. Јула 2019, суд је позвао премијера Харадинаја и он је поднео оставку. На изборима одржаним октобра 2019. највише гласова добио је Покрет „Самоопредељење“. Преговори између Куртијевог покрета и Демократског савеза Косова потрајали су до почетка фебруара 2020. године. Тада је Аљбин Курти постао председник коалиционог кабинета. Током првих седмица најавио је укидање такси на производе из Србије, увођење обавезног војног рока, реципрочне мере према Србији и тужбу за геноцид. У немогућности да спроведе своју политику дошао је у сукоб са администрацијом САД због чега је у марту Косову делимично ускраћена помоћ. Курти је тада сменио министра унутрашњих послова из ДСК-а, па је влада дошла у кризу.

„ДРУГА РЕПУБЛИКА“

Деценија постмодерне диктатуре

Комунистичка влада није желела успостављање вишестраначког парламента, па је крајем 1989. чак организовала изборе без политичких партија. До средине 1990. године Слободан Милошевић је схватио да очување Југославије није могуће. Положај председника Србије био је, међутим, сасвим особен. За разлику од комунистичких вођа других република он је успео да предухитри и обесмисли националистичку и реформску опозицију. Сложени проблеми српског народа на Косову и Метохији, поистовећивање Србије и Југославије у јавности, хиљаде утицајних припадника цивилне и војне југословенске политичке елите стално настањених у Београду, отварање питања статуса Срба у другим републикама до ког је дошло после пропасти савезне комунистичке партије, отежали су његов положај. Када је 1990. постало извесно да ће

СФР Југославија пропасти, претварајући се да жели да је сачува, борио се против првих људи армије и савезне владе у савезу са националистичким вођама других република. Настојећи да задржи власт у Србији поигравао се идејом очувања Југославије или уједињења српских земаља изван граница Републике Србије. У Хрватској и Босни и Херцеговини, где су живели у већем броју, Срби су остали подељени или су победиле националистичке и реформске странке које му нису биле по вољи. Тек је почетак распада Југославије довео до тога да се заложи да им помогне, вођен рационалним, прагматичним али и себичним разлозима, од почетка одбијајући укључење ових области у Србију или њиховостанак у умањеној Југославији. Први вишестраначки избори показали су Милошевића у правом светлу: као бирократу, властољубивог тиранина који је заинтересован само заостанак на власти.

Када је под притиском догађаја у Европи и осталим југословенским републикама одлучио да распише изборе, учинио је то под условима који су били потпуно неповољни по опозицију. Режим је у јулу 1990. ујединио Савез комуниста и Социјалистички савез. Новонастала Социјалистичка партија Србије била је најбогатија политичка организација источне Европе. Власт је успоставила потпуну контролу над медијима. Устав који је донесен био је копија једног француског устава. У Уставу је задржана категорија друштвене својине. Донесен је изборни закон који је умањивао политички значај од почетка опозицији наклоњеног Београда. СПС је на првим изборима тако добио двоструко већи удео посланика у скупштини него гласова изашлих бирача. Опозиционе странке биле су самоникле и препуштене себи. Традиционалистички Српски покрет обнове под вођством несталног и харизматичног Вука Драшковића годинама је био најпопуларнија опозициона странка. Грађанска и либерална Демократска странка, коју је после 1993. предводио енергични у Немач-

кој образовани филозоф Зоран Ђинђић, окупљала је урбано и образовано становништво земље. Грађански савез није имао велику подршку у народу али су његове везе са дисидентима из ранијих деценија, реформском странком Анте Марковића, као и однос према рату, доприносили његовом утицају и угледу у иностранству. Коначно, екстремна Српска радикална странка послужила је Милошевићевом режиму као средство умиривања опозиције и раздраживања јавности. СРС је у кључним приликама 1991, 1992. и 1998. године помогао одржавање режима Социјалистичке партије Србије. После 2000. деловале су још две утицајне странке. Г 17 (касније Уједињени региони Србије) – основана као експертска мрежа, претежно је управљала економијом Србије од 2000. до 2013. године. Либерално-демократска партија залагала се за убрзане реформе, признање независног Косова, укидање Републике Српске и прихватање колективне кривице српског народа и свих њених последица.

Тако је започела историја Друге републике у Србији. Током наредних десет година Милошевићев режим је посртао између ратова, санкција, сукоба са опозицијом и економских криза. Током 1991. године режим у Србији се суочио са ратом, распадом југословенског тржишта, првим санкцијама и таласом великих опозиционих демонстрација. У првој ратној години пропала је Југославија, али се Милошевић зато ослободио противника у савезној влади и могућих такмаца у ЈНА. Пажњу народа усмерио је на Србе из Хрватске. Пропаст тржишта СФРЈ надоместио је контролисаном инфлацијом и трансформацијом привреде у којој су се његове присталице домогле велике моћи. Санкције су омогућиле умањење стандарда и упослење у шверцу хиљадама најсиромашнијих грађана. Режим је успео да подели опозицију и у парламент доведе од режима подстицану, популистичку и екстремну, Српску радикалну странку. Ипак, већ 9. марта 1991. године велике демонстрације опози-

ционара у Београду успео је да прекине тек излазак тенкова ЈНА на улице.

Крајем 1991. године, после ратова у Словенији и Хрватској, привремено затишје учињено је трајним захваљујући доласку мировних снага Уједињених нација у Хрватску, чиме је само одложен повратак Српске Крајине под власт Загреба. Почетак рата у Босни и Херцеговини пролећа 1992. навео је режим у Београду да и званично прихвати распад СФР Југославије.

У априлу 1992. Србија и Црна Гора створиле су Савезну Републику Југославију. Када је 1918. створена заједничка држава тзв. југословенске земље ујединиле су се са међународно признатом државом Србијом, која је до тада обухватала Косово, Метохију, Македонију, Срем, Банат, Бачку и Барању, те дотадашњу Краљевину Црну Гору – приликом распада Југославије све југословенске републике постале су независне, а Србија и Црна Гора остале су уједињене под називом Савезна Република Југославија. СР Југославији су, притом, за разлику од сличних случајева у Совјетском Савезу и Пакистану, ЕУ и САД оспориле право на континуитет са СФР Југославијом.

Југословенска криза догодила се у време неповољно по интересе српског народа и Србије. У време тријумфа демократије и национализма, српски режим је остао одан традицијама тоталитарне комунистичке владавине, а српски национализам неразлучен од интереса полураспале југословенске државе. У САД и западној Европи тог времена преовладавало је уверење о „крају историје“ и једнообразним променама за читав комунистички свет. Србија и Срби су тако вишеструко остали неуклопљени у тај нови калуп, ком се прилагођавала читава источна Европа укључујући и Русију. Додајмо томе чињеницу да је Босна и Херцеговина по проглашењу независности била једина од европских држава без етничке већине. Срби су из разних разлога од стране свих великих сила, са изузетком далеке и мало заинтересоване НР Кине, били виђени као универзал-

ни кривци. Парадоксално, од 1990. су их сматрали одговорним и као националисте и комунисте, као истовремене рушиоце и браниоце Југославије. Од српског народа било је очекивано да прихвате унитарне државе Босну, Хрватску и Косово, а били су критиковани као хегемонисти и централисти у југословенским државама. Захтевано је да не злоупотребљавају страдања у Другом светском рату, али је деценијама после ратова из деведесетих наметнуто правило да недавни српски злочини играју важну улогу у спољној и унутрашњој политици Србије. Српском народу је наметан статус мањине и „грађана“ у новим државама, али њихова одбрана ранијих уставних права и Југославије била је тумачена као агресија и као етнички - уместо као грађански рат. Амерички историчар и политиколог Џон Шиндлер је приметио и неповољну околност: да су, између 1990. и 1999, глобални електронски медији под утицајем политике САД и ЕУ, добили изузетан значај и утицај, што је посебно дошло до изражаја у југословенским ратовима, али није постојао интернет како би њихово извештавање било могуће проверити.

Српска опозиција је бојкотовала прве савезне изборе. Међународне санкције уведене су већ 31. маја 1992. године. Уследиле су масовне демонстрације опозиције и двадесет и шест дана дуготрајан протест студената Београдског универзитета. Милошевићев режим успео је да превлада политичку кризу већ децембра 1992. године. Прво је на чело СР Југославије довео академика Добрицу Ћосића, познатог књижевника и једног од идеолога српске опозиције, за премијера је изабрао америчког држављанина Милана Панића - власника фармaceutске куће Ај-Си-Ен Галеника (ICN Galenika), прве велике приватизоване фабрике у Србији. Ускоро је наводно Панићево противљење Милошевићу наметнуло новог премијера за вођу опозиције. У јеку рата у Босни, са стотинама хиљада прогнаника који су долазили у Србију, међународним санкцијама и

претњама бомбардовањем, Милошевић је победио Панића на ванредним председничким изборима. Уједињена опозиција – ДЕПОС – поражена је пошто су СПС и Српска радикална странка добиле више гласова. Социјалисти сада ипак нису освојили скупштинску већину. Радикали су зато подржали њихову мањинску владу.

Распад југословенског тржишта, санкције и ратови донели су српској привреди тешке ударе од којих се до нашег времена није опоравила. Некадашњи високи стандард би свакако опао, будући да би распадом државе и укидањем планске економије нестао готово уједначен стандард Србије са иначе развијенијим републикама Словенијом и Хрватском. Индустријска производња је убрзо пала на трећину ранијег нивоа. Друштвени производ се преполовио. Инфлација је у децембру 1993. достигла стопу од 35.000 милијарди процената. Заробљена је девизна штедња грађана. Плате су пале на 12,5 одсто стварног износа из 1990. године.⁷⁰ Ипак, рат је омогућио Милошевићевом режиму и политички опстанак и неслућено богаћење: само током хиперинфлације, која је била вештачки изазвана и чије су оправдање били рат и санкције, режим је успео да извуче корист од неколико милијарди долара. Тзв. пирамидалне штедионице, улози у банкама и велики профит од шверца створили су слој богаташа на којима је почивала власт социјалиста. Режим је одмах после победе на изборима 1992. прихватио Венс-Овенов план за решење кризе у Босни и Херцеговини којим би била укинута Република Српска. Ипак, рат није прекинут, а санкције нису уклоњене. Врхунац инфлације догодио се крајем године, истовремено са политичком кризом, разлазом социјалиста и радикала, и новим изборима. Социјалисти су тада добили више гласова него 1992, али су већину

⁷⁰ Привреда Србије је 1990. чинила око 2 промила светске привреде, 2012. тај удео је преполовљен – на 1 промил.

стекли тек уз помоћ Нове демократије, једне од чланица ДЕПОС-а.

Почетком 1994. хиперинфлација је заустављена, захваљујући програму реформе иза ког је стајао Драгослав Аврамовић, пензионисани економиста са међународним искуством. Милошевићев режим и поред успостављене стабилности динара није прихватао опсежније реформе економије. Рачунали су да ће после окончања рата добити могућност да спроведу ограничене промене и тиме дугорочно учврсте власт у земљи.

Пошто Република Српска није прихватила план Контакт групе, Милошевићев режим јој је средином 1994. и сâм завео економске санкције. Током годину дана власти Србије припремале су успоставу мира у Босни и Хрватској. Кључне преговоре водили су Слободан Милошевић и америчке дипломате Фрејжер и Холбрук. Коначно је након напада Хрватске војске у операцијама „Бљесак“ и „Олуја“ освојена Република Српска Крајина, док су уз помоћ НАТО прегажене српске општине на западу Босне. На преговорима у Дејтону, новембра 1995. године, Милошевић и његов режим споразумели су се о државној обнови Босне и Херцеговине, аутономији за Републику Српску, сопственој политичкој рехабилитацији и укидању већег дела санкција. Упркос томе што је 1995. године значајно учвршћена, власт Слободана Милошевића није била сигурна. Дејтонски споразум поново је отворио питање Косова, упоришта српског режима. Део санкција остао је на снази условљен решавањем статуса покрајине.

Савезни и општински избори почетком новембра 1996. дошли су, у условима подршке САД и ЕУ режиму у Србији, нових ограничења медија и слабости на брзину уједињене опозиције. Уркос великој победи режимских странака на савезним изборима, грађани су у другом кругу општинских избора у Београду и четрдесет већих општина Србије већином гласали за кан-

дидате Коалиције *Заједно*. Режим је покушао да фалсификује изборе, али је после два и по месеца грађанских демонстрација и четири месеца студентских протеста на Београдском и другим српским универзитетима, уз посредовање ОЕБС-а био принуђен да призна изборне резултате.

Иако пољуљан, режим је добио подршку из САД и ЕУ када му је на пролеће 1997. омогућена продаја националне телефонije двома компанијама из Грчке и Италије. Тако су уочи скупштинских избора значајно повећане плате и пензије. Представници САД су чак позивали опозицију да не бојкотује неравноправне изборе заказане за септембар 1997. године. Бојкот опозиције довео је до понављања председничких избора, али је Милошевић ипак успео да превлада и поново подели опозицију. Поновљене председничке изборе је фалсификовао, тако да је за новог председника Републике Србије наводно гласала трећина уписаних бирача Албанаца, међу њима и 90 одсто бирача планинског села Јуник, које ће само неколико месеци касније постати један од бастиона албанског устанка. Побуну на Косову и Метохији Милошевићев режим дочекао је уз подршку четири највеће странке у парламенту – 80 одсто посланика – и са већином реформских странака изван скупштине. Рат на Косову и Метохији трајао је нешто дуже од годину и по. Власти у Београду су искористиле рат и каснији напад НАТО за обрачун са политичким противницима. Универзитет је изгубио део аутономије, медији су гашени, новине забрањиване, а новинари прогоњени.

Током пролећа 1997. дошло је до политичке кризе и у Републици Црној Гори. Економске и политичке тешкоће Милошевићевог режима, спољни притисци и нестабилност изазвана фалсификовањем избора, довели су до сукоба у Демократској партији социјалиста, бившем Савезу комуниста Црне Горе, која је на таласу Милошевићеве популарности и покушаја реформи СФРЈ дошла на власт у Црној Гори. ДПС је подржавао

Милошевићев режим, мада су повремено, повлачећи официре са црногорским држављанством из рата у Хрватској и прихватајући Хашки споразум о распаду СФРЈ, деловали и самостално. У месецима када је отварање СР Југославије почело да умањује могућност шверца, од ког је црногорски режим живео, када је Милошевићев режим уместо спровођења реформи тоноу у ауторитарност и ДПС-ом је уз несебичну подршку САД и ЕУ, овладао дотадашњи премијер Црне Горе Мило Ђукановић. Током наредне три године Ђукановићев режим захтеваће демократизацију и реформе залажући се за очување заједничке државе. Посланици ДПС-а су, чак, јула 1997. гласали за Милошевића, омогућивши његов избор за председника СР Југославије. После рата са НАТО и посебно после промене власти у Србији, Ђукановићев режим ће затражити државно осамостаљење Црне Горе.

После завршетка рата и уласка трупа НАТО на Косово и Метохију, Милошевићев режим нашао се први пут истински изолован и запао је у кризу. Држава је била разрушена, санкције су пооштрене, први пут санкционисане су и вође режима против којих је међународни суд подигао оптужнице за ратне злочине, док је читавом естаблишменту забрањено путовање у велики део света. Опозиција је успевала да преко општинских телевизија и новина разбије монопол режимских гласила. До средине 2000. године постало је извесно да упркос гласној кампањи „обнове и изградње“, земља без великих промена нема изгледа за привредни опоравак. Промене су биле немогуће под санкцијама, али и под тадашњом економском политиком режима. Очекивало се да током зиме 2000. и 2001. године Србија доживи енергетски слом.

Средином 2000. године САД и ЕУ су почеле да отворено подржавају опозицију. Окупљена је група економиста са програмом реформи земље. На традицијама Студентског протеста из 1996. и 1997. године, основана је организација *Оштор*, која

СРПСКА ИСТОРИЈА

је радикализовала јавно противљење режиму и својим свена-родним карактером привлачила и његове бивше присталице. У велику опозициону коалицију укључено је осамнаест чланица, од којих је бар трећина проистекла из Милошевићевог естаблишмента. Демократска опозиција Србије – ДОС – добила је до тада нечувену новчану помоћ из САД и ЕУ. Милошевићев режим није више имао могућности ни да манипулише гласовима бирача из Црне Горе и са Косова и Метохије.

Преокрет је наступио када је Милошевић одлучио да промени устав како би увођењем непосредног избора за председника СР Југославије ојачао сопствени положај у очекиваној предстојећој општој кризи. ДОС је против Милошевића кандидовао Војислава Коштуницу, угледног вођу Демократске странке Србије, мале, конзервативне странке, дисидента Брозовом режиму и једног од ретких опозиционих вођа који се никада није ни састао са Милошевићем.

Савезни и општински избори одржани су крајем септембра 2000. године. Опозиција је однела победу. Ипак, она није имала апсолутну већину у Савезној скупштини. Коштуница је освојио око половине гласова. Милошевићев режим је одбио да призна Коштуничину победу у првом изборном кругу. Уследили су велики народни протести. Коначно је 5. октобра између 800.000 и 1.000.000 грађана дошло у Београд и уз помоћ одметнутих снага полиције заузеле Савезну скупштину, Радио-телевизију Србије и градску телевизију Студио Б. Војска Југославије је одбила да се умеша. Милошевићев режим је оборен. Распала се режимска савезна коалиција. У Србији је створена прелазна влада.

ДЕМОКРАТСКА ДЕЦЕНИЈА

Д

емократска опозиција Србије је на скупштинским изборима одржаним децембра 2000. године добила 65 одсто гласова грађана. Никада током исто-

рије Друге републике ниједна странка или коалиција у Србији није добила толику подршку. Ипак, ДОС је био велика и нестабилна коалиција, осим ДС и ДСС остале његове чланице су углавном раније биле ванпарламентарне партије чији је утицај сада постао изузетан. Држава се налазила на ивици економске пропасти. Енергетски слом, који је претио 1993, 1994. и 1999. сада се стварно и догодио. Само је помоћ ЕУ омогућила опстанак владе током те прве зиме. Грађани су очекивали велико побољшање услова живота и привредни напредак. Што је важније - желели су правду, заустављање даљег распада земље и националног понижења. Опоравак је, међутим, био

мукотрпан. Зависио је од помоћи из ЕУ и САД. Оне су тражиле брзе реформе, решење преосталих државних питања, уступке, попуштање и безусловну сарадњу са Међународним судом за ратне злочине у Хагу.

После стварања прве реформске владе под председништвом Зорана Ђинђића започела је борба за првенство у ДОС-у. Баш као и у Украјини четири године касније, популарни председник државе није имао довољно јаку странку и остављен му је мали утицај на власти, док су мање популарни премијер и његова добро организована странка имали највећу моћ. Спор између ДС-а и ДСС-а је током наредних година дубоко поделио реформисте у Србији. Коштуничина странка настојала је да око себе окупи присталице бившег режима. Док је ДС говорио о реформама и Европи, ДСС је агитовао за легализам и еволутивне промене. Промене су вршене у условима великих тешкоћа: СРЈ практично није постојала, Косово и Метохија су били отцепљени, у области Прешева и Бујановца Албанци су управо у време промена у Србији подигли устанак. Просечна плата у земљи износила је 50 долара. Девизне резерве биле су ниже од цене коју је тих година достигао енглески фудбалски клуб *Манчестер јунајтед* !

Ђинђићев кабинет био је влада промена, али и великих компромиса. Реформе су вршене у складу са преким потребама, стварним могућностима, политичким интересима странака, богаташа и Великих сила. Суштински, недостајало је подршке и систематичности неопходних за преко потребне велике реформе. Приватизација је вршена у складу са потребама државног буџета, без систематичности и заштите интереса грађана и државе. Промена пореског система извршена је тек 2005. године. Устав је, после много мука, промењен 2006. године. Реформа судова спроведена је уз велике пропусе тек 2009. године, па је убрзо већим делом поништена. Многи процеси текли су наопако: реформски закони до-

ношени су пре промене устава, приватизација је извршена пре денационализације и реституције, није спроведена лустрација, сарадња са Хашким трибуналом била је изнуђена и политизована.

Држава се и даље распадала у инерцији из времена комунистичког и касније Милошевићевог режима. Тако је Ђукановићев режим испрва захтевао претварање СР Југославије у конфедералну заједницу држава. Црногорска опозиција, предвођена Милошевићевим бившим савезницима из СНП-а, била је кључна за опстанак демократске савезне владе, а борба за власт између ДС и ДСС омогућили су да 2003. буде створена Државна Заједница Србија и Црна Гора - у потпуности у складу са тежњама власти из Подгорице. Црна Гора се после свега три године отцепила одлуком грађана на референдуму 2006. године. Трећина грађана Црне Горе изјаснили су се на Попису из 2003. године као Срби. Срби из Црне Горе, некада 90 одсто становништва ове земље, били су жртве југословенске државне идеје. На Попису 2003. у Црној Гори изјаснило се ипак три пута више Срба него 1991. године. Запостављени и обесправљени за време заједничке државе, у независној Црној Гори након 2006. нису добили пуна национална права нити равноправност. У државним службама нигде нису присутни у уделу већем од 5 одсто.

Косово је уз подршку САД и већег дела ЕУ 2008. године прогласило независност. Аутономна покрајина Војводина је добила већу самосталност без непосредног демократског изјашњавања грађана. Регионализација Србије је извршена по линијама старих, у неким случајевима окупационих, подела Србије.

Реформска влада је успела за кратко време да подигне стандард грађана. Динар је неко време био конвертибилан. Ђинђић је имао извесну подршку у САД и ЕУ, али је крајем 2002. почео да захтева убрзано решавање статуса Косова и Метохије, и у случају да буде извршено осамостаљење тражио по-

делу покрајине и ревизију Дејтонског споразума. Пошто је била приморана да сарађује са Хашким трибуналом, ком је на Видовдан 2001. предат Слободан Милошевић, влада је настојала да се споразуме са традиционалним установама у Србији. Посебно са Српском православном црквом којој је делом враћена одузета имовина. У школе је поново уведена веронаука и држава је помогла изградњу храма Св. Саве у Београду. Сукоб између ДС и ДСС довео је до истинске кризе и то не само реформи, већ и државе. ДСС је успоравао и оспоравао економске реформе и одуговлачио промене у савезном парламенту, ДС се споразумео са владајућом партијом у Црној Гори, управљао уредбама и на крају покушао ДСС-у да одузме мандате у Скупштини Србије. Све до 2004. Србија није добила новог председника, одржавани су такви изборни услови да упркос очигледној предности Војислава Коштунице није било могуће изабрати шефа државе.

Такве прилике довеле су земљу у велику нестабилност. Поред раста популарности сателита старог режима - Српске радикалне странке, криминалне групе преживеле су промене од 5. октобра 2000. године. Ускоро су Милорад Улемек – Легија и *Јединица за специјалне операције* српске полиције, злогласна због ратовања током деведесетих а благонаклоно неутрална према опозицији током нереда од 5. октобра, успоставили превласт у свету подземља. Сукоб међу криминалним групама довео је до истинске политичке кризе. Одлучност подељених власти да се сукобе са криминалом и, што је још вероватније, сукобљени интереси у српској политици и односима са Великим силама, довели су 12. марта 2003. године до убиства Зорана Ђинђића. Уследили су завођење ванредног стања и одлучан одговор државних власти, али осим што су извршиоци атентата током наредних година углавном ухапшени и осуђени, није дошло до суштинског обрачуна са старим режимом и организованим криминалом који је стари режим и

створио.⁷¹ Упркос велике популарности коју је влада уживала за време трајања ванредног стања, владајући ДОС се убрзо потпуно распао, а на изборима 2003. ДС је претрпела пораз. Створена је мањинска влада на чијем челу је био Војислав Коштуница. Пошто је измењен изборни закон, средином 2004. је коначно изабран председник републике – био је то Борис Тадић, нови председник Демократске странке. Сложене прилике, притисци, непопуларност и, парадоксално, подршка Милошевићеве Социјалистичке партије Србије влади, довели су до убрзања реформи. Тако је било само кад је реч о економији и укључивању у Европску унију. Коштуничина политика према државној заједници СЦГ, Косову и Метохији, уставној промени и Хагу била је конзервативна и у потпуности посвећена одбрани постојећег, иначе веома незадовољавајућег статуса. Иако је Србија 2005. добила Позитивну студију изводљивости придруживања ЕУ, привредни раст је био висок, 5-7 одсто годишње, земља је и даље ишла из кризе у кризу.

Посебно је била критикована приватизација. У време реалног социјализма проналажење сталног посла са редовним примањима подразумевало се као социјално право. Против приватизације били су већина радника и врх Милошевићевог режима. Ипак, за време Милошевићевог режима дошло је до почетне трансформације привреде и број запослених у приватном сектору је утростручен. Замисао режима била је да приватизацијом очува државни (сопствени) монопол у привреди, а да партијској олигархији понуди могућност богаћења.

71 Суђење убицама Зорана Ђинђића потрајало је током наредних седам година. Извршиоци и организатори кажњени су најстрожим казнама. Питање политичке позадине убиства никада није расветљено, али је често употребљавано у политичке сврхе. После више од десет година извесно је да је политика Ђинђићеве владе углавном настављена за време мандата наредних влада, посебно кад је реч о сарадњи са Хашким трибуналом, доношењу реформских закона и променама у привреди. Једино је прекинут заокрет у политици према Косову и Метохији, који је Ђинђић покушао крајем 2002. и почетком 2003. године.

Тако је усвојен модел приватизације по ком је само у време прелазне владе (2000-2001) приватизовано 777 предузећа. По касније усвојеном Закону о приватизацији, до 2011. приватизовано је 1.638 предузећа. Уговори о приватизацији су касније раскинути јер купци нису извршавали обавезе у случају чак 346 предузећа. Неприватизовано је остало 537 предузећа. Држава, притом није решила питање јавних предузећа, са изузетком Нафтне индустрије. Приватизација у Србији је била неизбежна, али су је после деценије пропадања и захваљујући великим политичким и материјалним злоупотребама, као и очекивањима народа, малобројни прихватили као, макар у начелу, позитивну појаву. Иако је привреда постала ефикаснија, приватизација није довела до њеног опоравка, смањен је број радника, а социјалне разлике су изузетно повећане.

На Косову и Метохији је 17. марта 2004. дошло до погрома над Србима. После овог догађаја већина српских странака постала је још одлучнија у захтевима да Косово и Метохија остану у саставу Србије. Нешто пре референдума о независности Црне Горе, Брисел је зауставио преговоре о закључивању *Споразума о стабилизацији и придруживању* Србије Европској унији, због тога што после предаје седамнаест оптуженика за ратне злочине влада још није ухапсила и Хашком трибуналу испоручила њих четворицу, а пре свих генерала Ратка Младића.

Доношење новог устава 2006. године, показало се као једини начин да владајућа елита у споразуму спроведе изборе. Устав је представљао унеколико измењену верзију највишег законодавног акта из 1990. године. После избора из 2007. године ДС и ДСС су успоставили заједничку владу. Иако су прихватили заједничку политику према Косову и Метохији и прогласили државну неутралност, тек што је Тадић поново изабран за председника републике дошло је до пада владе. Оставши у мањини, Коштуница је поднео оставку. На изборима 2008. нај-

више гласова добила је коалиција око Демократске странке – Заједно за европску Србију (ЗЕС). Њеном успеху делимично је допринело безусловно потписивање (мада је генерал Младић још увек био слободан), пред саме изборе, Споразума о стабилизацији и придруживању као и најављено италијанско улагање у крагујевачку „Заставу“. Мада су СРС, СПС и ДСС имале већину у Народној скупштини, уз помоћ дипломатија САД и појединих чланица ЕУ, створена је коалициона влада око ДС-а. На чело нове владе, коју је у парламенту подржало чак 12 странака, од којих су поред ДС-а значајније још СПС и Г 17 плус, дошао је кандидат ДС-а, економиста Мирко Цветковић.

Влада је у почетку тврдила да је започела епоху стабилности и социјалне одговорности. Иако је убрзо дошло до распада СРС-а, током шест година најпопуларније странке у земљи и стварања нове Српске напредне странке око њеног потпредседника Томислава Николића, изолације ДСС-а и приступања ЛДП-а владајућој коалицији у локалној власти Београда, нова влада се нашла пред великим искушењима. Напустивши заједничку политику према Косову и Метохији, влада се и даље држала раније реторике. Како би и даље остали у најбољим односима са Бриселом, творци српске политике прихватили су услове САД и ЕУ о нормализацији односа са осамостаљеном покрајином, али су затражили саветодавно мишљење од Међународног суда правде у Хагу о законитости проглашења независности Косова и Метохије. После две године, суд се августа 2010. сагласио са тумачењем проглашења које су изнели представници Сједињених Држава, заштитнице косовске независности.

Светска економска криза је почетком 2009. године снажно погодила и Србију. Ослоњена на приватизационе приходе који су доносили чак око 30 одсто државног буџета, Србија је године 2009. и 2010. успела да преброди уз помоћ ММФ-а са којим је четири године после завршетка претходног аранжмана по-

СРПСКА ИСТОРИЈА

ново закључила споразум.⁷² Држава је 2011. узела и кредит од једне комерцијалне банке. Током две године постојања владе донесено је чак шест буџета! У очекивању избора наде су полагане у приватизацију *Телекома*, оног истог који је 1997. продао Милошевић па је држава после 2002. успела да поврати део продатих деоница. Упркос обећањима, Србија није далеко одмакла кад је реч о прикључену Европској унији. Последња чланица ЕУ ратификовала је Споразум о стабилизацији и придруживању са Србијом тек септембра 2013. године.

⁷² Економски биланс прве деценије 21. века остао је споран. Гледано у бројкама бруто доходак по становнику је повећан за око 400% (са 1.152 у 2000. на 5.497 долара у 2009. години). Сличан је био раст у суседним државама са изузетком Хрватске и Мађарске. Мада је готово преполовљена разлика са државама средње и западне Европе она је и даље остала већа него почетком 20. века или током седамдесетих година.

ЦРНА ГОРА ПОСЛЕ ПРОГЛАШЕЊА НЕЗАВИСНОСТИ

После проглашења независности Мило Ђукановић је учинио неочекиван корак – поднео је оставку на све државне функције. Чинило се да је Црна Гора на путу демократизације, али је први човек режима у ствари наставио да води државу као шеф владајуће Демократске партије социјалиста.

Председник државе и даље је био Филип Вујановић, а нови премијер Жељко Штурановић. Исте године, држава је примљена у Партнерство за мир. Следеће године, Црна Гора је потписала Споразум о стабилизацији и придруживању. Донесен је нови устав, усвојен пошто је српском народу обећано да ће „идентитетским законима“ бити заштићен његов језик, писмо, култура и симболи. Ђукановићев режим је прекршио своја обећања.

Током 2008. године режим се консолидовао, Штурановић је поднео оставку, па се Ђукановић вратио на место премијере.

СРПСКА ИСТОРИЈА

ра. Вујановић је потом поново изабран за председника. У октобру је Црна Гора подржала захтев Србије да Међународни суд у Хагу пружи саветодавно мишљење о легалности косовског проглашења независности. Одмах затим је и признала Косово, међу првих педесет држава у свету.

Почетом следеће године, режимски кандидати су, уз пропаганду страха од Србије, коју су ширили међу муслиманским и бошњачким становништвом, и уз разне злоупотребе, однели победу на изборима.

Када је, крајем 2010, ЕУ предложила да Црна Гора постане и формално кандидаткиња за чланство у ЕУ, Мило Ђукановић се поново повукао са места премијера. Заменио га је млади Игор Лукшић.

Попис извршен 2011. показао је рапидан пад броја Срба и оних који говоре српским језиком. Чињеница да се у неким оштинама, какво је Бијело Поље, током десет година наводно није родио нити један Србин и разлике у односу на пробни попис, указују на могућност да је попис био фалсификован. Крајем 2012, Ђукановић се поново вратио на место председника владе.

У априлу 2013. године, упркос предности режима, његовом богатству, манипулацијама, подршци САД и ЕУ и притисцима, Миодраг Лекић, кандидат уједињене опозиције, остварио је значајан резултат на председничким изборима. Иако су постојале озбиљне оптужбе да су избори фалсификовани, Вујановић је остао председник и у трећем мандату.

Партократска Ђукановићева политика довела је до обједињавања и радикализације опозиције. Режим је у међувремену ушао у сукоб са Руском Федерацијом. Иако га је Москва подржавала у настојању да стекне независност, као што је донела велике инвестиције Црној Гори, Ђукановићев режим је борбу против опозиције представио као гигантску борбу за одбрану „грађанске и европске“ Црне Горе од српског и руског

ЦРНА ГОРА ПОСЛЕ ПРОГЛАШЕЊА НЕЗАВИСНОСТИ

империјализма. Подгорица се међу првима придружила санкцијама Руској Федерацији. Уздржана реакција Москве указује да је, у условима сукоба у Украјини и на Кавказу, Црна Гора послужила за „размену“ са ривалима у САД и НАТО-у.

Опозиција је 2015. уздрмала режим великим демонстрацијама. Иако је подршка из демократског света изостала, по први пут су демократске странке подржане од извесних кругова у ЕУ. Следеће године режим је тврдио да је опозиција, уз помоћ Руске Федерације, намеравала да покуша државни удар. Десетине грађана Црне Горе и Србије и председници парламентарних странака за које гласа српски народ затворени су или изведени пред суд. Скандал са мучењем затвореника, лажирањем доказа и инструисањем сведока није сметао суду да маја 2019. осуди опозиционе вође Андрију Мандића и Милана Кнежевића на по пет година робије.

Новембра 2016, Ђукановића је на челу владе заменио министар унутрашњих послова Душко Марковић, који је стајао иза напада полиције на демонстранте 2015. године. На председничким изборима, одржаним маја 2018. године, оптерећеним неправилностима, Ђукановић је поново изабран за председника.

Упркос чињеници да је имала највећу помоћ САД по глави становника, после Израела, Црна Гора, захваљујући природи њене владе, није успела да искористи све своје економске прилике. Чак и са ресурсом туризма, раст економије није био спектакуларан. То се донекле променило у време изласка из државне заједнице са Србијом и великих руских улагања. БДП се до 2008. повећао за готово 80 одсто, стигавши на 4,54 милијарди америчких долара. Светска економска криза довела је до извесног опадања, па је званично овај успех превазиђен тек деценију касније – 2017. године. Јавни дуг Црне Горе износио је, крајем 2018, 3,153 милијарди евра или 68,5 одсто БДП. По глави становника држава је задуженија од Србије или Републике Српске. Јавни дуг се од стицања независности, 2006, повећао за око 450 одсто!

СРПСКА ИСТОРИЈА

Настављена је политика обесправљивања и асимилације српског народа. Скупштина Црне Горе је, новембра 2018, после стотину година, укинула одлуку Велике народне скупштине српског народа у Црној Гори о присаједињењу Краљевини Србији. До тада је та одлука суштински поништена бар десетак пута. Маја 2019. до краја је доведено првостепено суђење за државни удар. Поред осталих, на вишегодишње казне затвора осуђена су и двојица вођа демократске опозиције, председници српских странака, Андрија Мандић и Милан Кнежевић. На католичко Бадње вече 2019. црногорски режим је донео закон којим је национализована сва непокретна имовина Српске православне цркве у земљи настала пре 1918. године. Намера је била да буде створена државна и национална црногорска црква. Мило Ђукановић је јавно признао да тежи раскиду са прошлошћу и расрбљавању Црне Горе. Уследили су месеци мирних протеста. На црквеним литијама, одржаним четвртком и недељом, у неколико прилика окупило се око 150.000 грађана - била су то највећа окупљања у историји Црне Горе. САД и ЕУ су подржале Ђукановићев режим, а када је, у марту 2020, проглашена епидемија корона вируса, црквене литије су привремено прекинуте.

У Црној Гори су, током протеклих година, просечне зараде биле више него у Републици Српској/Босни и Херцеговини, посебно него у Србији, али оне стагнирају током више од две године. У земљи је присутна велика социјална неједнакост. Црна Гора се током претходних деценија показала и као уточиште организованог криминала. Највећа заплена наркотика у региону открила је организовану групу око Драка Шарића, чије је средиште било у Црној Гори. Слично је било и са клановима из Котора, чији је још увек незавршени рат потресао неколико европских држава и однео око осамдесет жртава. У Црној Гори је двоструко више криминалних убистава по броју становника него у другим балканским државама.

ПОСЛЕ ТРАНЗИЦИЈЕ

Политичка промена се, ипак, поново догодила. Иако је на општим изборима одржаним маја 2012. однос снага власти и опозиције био очекивано уједначен - па је чак председник републике Борис Тадић у настојању да освоји и трећи мандат у првом кругу добио више гласова од осталих кандидата - у другом кругу председничких избора победио је вођа Српске напредне странке Томислав Николић. Избор новог председника републике довео је до наглих промена и сместа је под председништвом Ивице Дачића, председника СПС-а и некадашњег коалиционог партнера ДС-а, оформљена влада чија је окосница била СНС. Мада је нови кабинет наставио да спроводи програм ранијих влада, па су чак ресоре привреде, финансија, унутрашњих послова и социјалне политике и даље водили исти министри као и у претходној, Цвет-

ковићевој влади, створено је очекивање великих промена. Ускоро је први потпредседник владе Александар Вучић, нови председник СНС-а⁷³, некадашњи министар информисања у једној од Милошевићевих влада, постао најмоћнија личност у држави. Популарност је стекао пошто је, сабравши у својим рукама велика овлашћења, започео борбу против корупције подстакавши решавање 24 спорне приватизације, а посебно када је крајем 2012. ухапшен најбогатији грађанин Србије, Мирослав Мишковић. После годину дана рада влада није успела да изврши обећани заокрет. Држава се и даље убрзано задуживала, чак три пута брже од претходне, реформе јавних предузећа нису започете, судство је остало у стању у ком се налазило раније, обећања о укидању државних агенција и департизацији нису испуњена.

Влада је прихватила укључивање северног Косова у албанску тзв. Републику Косово. Бриселским споразумом из маја 2013. Србија се сагласила да српски народ у отцепљеној покрајини у потпуности буде укључен у уставни поредак Републике Косово. Косовски Срби су заузврат добили два аутономна права - у установама полиције и судства на северу Косова, али без промене устава Косова. Упркос отпору косовских Срба и поделе у јавности, у Народној скупштини ову политику подржало је 90 одсто посланика. Притом су *Резолуцију* и *Платформу* о Косову и Метохији сасвим дугачијег садржаја само пет месеци раније великом већином подржали посланици истог сазива.

Србија је попустила под уценама Европске уније, али пут ка чланству није био ништа лакши: после ССП-а требало је добити кандидатуру за чланство у ЕУ. Цветковићева влада добила је кандидатуру уз одлагање од три месеца. Затим је Србији оспорен „датум“ за отпочињање преговора о приступању Унији. Дачићева влада је после склапања Бриселског споразума добила

73 Пошто је Томислав Николић због ступања на место шефа државе напустио страначке дужности.

обећање да ће, уколико у потпуности нормализује односе са Косовом, ови преговори почети до јануара 2014. године.

Нова влада је, по цену даљег задуживања, успела да одржи стабилност у економији. Управо су економски и привредни ресори владе прошли темељну реконструкцију после прве године рада кабинета. Из владе је тада избачен трећи партнер - Уједињени региони Србије (некадашњи Г 17 плус). Први пут после 2001. владу су, изузев у случају странака мањина, искључиво чинили људи повезани са бившим режимом Слободана Милошевића. У очекивању довршавања приватизације, у Србији се појавио нови инвеститор - Уједињени Арапски Емирати. Поред улагања у пољопривреду, једна компанија из УАЕ преузела је и националну ваздухопловну компанију *Јаиш*, која се годинама налазила у тешкоћама.

Посебно занимљив феномен нове владе несумњиво је њен потпредседник Александар Вучић. Сабравши велику моћ као председник најмоћније странке, потпредседник владе, координатор безбедносних установа и током прве године министар одбране, успео је да, уз неподељену подршку САД, ЕУ и медија у Србији, стекне велику популарност. Он сâм прошао је занимљиву трансформацију извршивши отклон од своје раније, две деценије дуге, политичке каријере. Велика подршка коју Вучић од тада ужива била је занимљивија утолико више што он у то време није био ни председник ни премијер Србије. Велика популарност појединих политичара Друге републике по правилу је оптерећивала њене слабе демократске установе и била је израз ауторитарних тежњи знатног дела становништва. За разлику од Тадићеве и Коштуничине популарности Вучићева нема снажнију опозицију. С обзиром на Вучићеву политичку прошлост и чињеницу да СНС нема парламентарну опозицију са деснице, његов положај у великој мери подсећа на Милошевићев из 1988. и 1989. године. Милошевић је на челу Савеза комуниста Србије дошао као партијски конзервати-

вац, посвећен очувању самоуправљања и Брозовог култа, онда је ту велику моћ удружио са ореолом националног реформатора и ослободиоца. У једном часу у Србији и Југославији он више није имао противника. Милошевић, међутим, није имао вољу, жељу, ни снагу да спроведе потребне реформе. Истинске реформе би свакако значајно умањиле његову популарност и запретиле темељима тадашње власти. Избегавање и одлагање промена штитили су његову власт али су штетили држави, коначно, они нису донели ништа осим деценије све веће његове личне власти и све дубље опште кризе. Средина из које су потекли Милошевић – из бирократске елите комунистичког ауторитарног режима – и Вучић – из олигархије вишестраначког система Друге републике – свакако им није пружала много прилика да започну и спроведу неопходне промене. Можда ће случај овог другог бити другачији?

Влада Ивице Дачића успела је, тек крајем 2013, да добије пристанак Брисела за даљи формални напредак земље ка ступању у пуноправно чланство ЕУ. Од Србије се, ипак, очекивала примена Бриселског споразума, због чега је отварање преговора о појединим поглављима одложено све до краја 2015. године.

Дачићева влада успела је да стабилизује политичке прилике. Расположење грађана, које је јасно ишло у прилог политичким променама, довело је до тога да незадовољство буде, пре свега, везано за коалиционе партнере Српске напредне странке, који су били чланови ранијих влада. Популарност СНС-а је за кратко време удвостручена, и таква ће остати током наредних година.

Опозиција је темељно подељена. Окосница претходних влада – Демократска странка – губила се у сукобима вођства. Влада је промишљено оставила ДС-у власт у Београду и АП Војводини. Неколико месеци после пораза на председничким изборима, Борис Тадић је прихватио да напусти место председника ДС. Странку је напустио и створио нову сличног имена учи следећих избора. После месеци медијског линча са места градоначелника Београда смењен је Драган Ђилас, а ускоро га је, на челу странке, заменио премијер АП Војводине Бојан Пајтић. Демократска странка је пала на ивицу изборног цензуса од пет одсто.

Влада је стекла подршку САД и ЕУ, какву није уживала нити једна претходна, укључујући и администрацију Зорана Ђинђића. Иако у доношењу реформских закона није надмашило раније управе, посебно прву владу Војислава Коштунице, нити је прокламована борба против корупције имала значајнијег успеха на судовима. Кабинет је после годину дана даљег задуживања био приморан да спроведе мере штедње. Постепене мере, прво усмерене ка запосленима у јавном сектору са већим платама, после медијске припреме проширене су и на све запослене у јавном сектору и пензионере.

Почетком 2014, спољни дуг Србије износио је 25,5 милијарди евра. Средином 2015, овај дуг процењиван је на 26 милијарди. Убрзано задуживање је тако заустављено, али системске промене нису уследиле. Стране инвестиције у Србији су 2012. износиле око 1,2 милијарде евра, током наредне две године ова сума није значајније превазиђена. Просечна нето зарада у Србији износила је, септембра 2012. године, 42.122 динара (око 359 евра), а августа 2015 – 44.630 динара (371.23 евра), ова стагнација, међутим, не узима у обзир велики реалан пад зарада учитеља, лекара, чиновника, којима зараде нису повећаване од 2008. године. Такође, у Србији су остале изузетно велике и регионалне разлике.

Влада Ивице Дачића је расписала изборе после мање од половине мандата. Велика популарност СНС-а је, претходно, нарушила равнотежу у Влади. Нови избори, одржани средином марта 2014, донели су СНС-у подршку половине изашлих бирача, односно чак 63 одсто посланика сазива.

Ушавши поново у коалицију са СПС-ом, владајућа странка је стекла подршку чак четири петине посланика. Нити једна влада Друге републике није имала тако изразиту већину. Стран-

ке већег дела преостале петине посланика и саме су желеле да уђу у владу.

Влада је наставила ранију политику. У економском погледу, није имала већег успеха него раније. Пројекат изградње новог кварта Београда на Сави – „Београда на води“ – од предвиђених 3,5 милијарди долара, привукао је свега 350 милиона. Његово извођење започело је у септембру 2015. године.

Државу су, у пролеће 2014, погодиле велике поплаве. Пострадали су, пре свега, Обреновац и општине на западу и истоку средишње Србије. Било је људских жртава, а штета је превазишла милијарду евра. Слична разарања претрпела је и Република Српска.

Александар Вучић изабран је, 27. априла 2014, за 114. председника Владе Србије. Нова влада тврдила је да је успоставила потпуни дисконтинуитет са претходним кабинетима. Настojeћи да се приближи СР Немачкој, Вучић је истрајавао да велике проблеме државе реши у потпуном споразуму са ЕУ и САД. Србија је тако прихватила све услове ЕУ, осим формалног признања независности Косова.

После дуготрајних преговора, потпуна интеграција српског народа са севера покрајине у нову албанску државу извршена је другим Бриселским споразумом, од 25. августа 2015. године. Београд је прихватио стварање „Заједнице српских општина“ на КиМ, у потпуној сагласности са Уставом „Републике Косово“.

Вучић је отишао на комеморацију поводом двадесете годишњице злочина у Сребреници. Када су га тамо нападе организоване групе, напад је искоришћен за његову даљу промоцију у српској јавности и нову афирмацију наводног помирења у региону, какво замишљају политичари из САД и ЕУ. Запостављајући стотине хиљада Срба у суседним државама, нова администрација је у неколико прилика – у време бошњачког настојања да народним протестима оспоре постојање Републике Српске и на врхунцу економских тешкоћа које су задесиле ре-

гион – стала уз Републику Српску. Ипак, Вучићева влада одбила је да подржи референдум на коме би, до краја 2015, грађани Републике Српске требало да се изјасне да ли прихватају да њихов ентитет изгуби овлашћења у правосудју.

Стабилност, недостатак унутрашње опозиције и међународну подршку српске владе пратиле су бројне афере. Посебно непријатни били су притисци на медије и њихове власнике, као и бахатост појединих вођа СНС и СПС. САД и ЕУ нису обраћале пажњу на ове појаве.

У лето и јесен 2015, у Србију и Балкан стигле су стотине хиљада избеглица и мигранти из азијских и афричких земаља, пре свега Сирије. Србија је постала једна од транзитних држава између Грчке и остатка ЕУ. Пошто су Мађарска и Хрватска делимично спречавале прелазак избеглица, дошло је до кризе која се претворила у краткотрајни дипломатско-царински рат Србије и Хрватске. Иако су увек подржавале Хрватску, САД и ЕУ јој нису пружиле пуну подршку када је војном парадом славила двадесету годишњицу освајања Српске Крајине, као ни када је затворила границе. Тако је крајем септембра 2015. Србија из овог надметања изашла као победница.

У априлу 2016. одржани су трећи парламентарни избори од 2012. године. Владајућа СНС је са савезницима добила мање гласова (или чак 27 посланичких мандата) него на претходним изборима, али је и даље сама имала апсолутну већину у Народној скупштини. Опозиција, оличена пре свега у Демократској странци, доведена је до ивице цензуса. ДСС и десничарски покрет „Двери“ једва су успели да уђу у Народну скупштину. У парламент су поново изабрани Шешељеви радикали, који су мало ојачали после његовог повратка из дванаест година дугог притвора у Хашком трибуналу. У парламент је некако ушла и Либерално демократска партија. По први пут после десет година, у клупама је и једна нова странка – „Доста је било!“ (ДЈБ), предвођена финансијским стручњаком и министром

у једној од првих напредњачкох влада, сада огорченим критичарем власти, Сашом Радуловићем. Као представник бошњачке мањине, после више неуспелих покушаја, ушао је и Муамер Зукорлић, муфтија из Новог Пазара.

У ноћи која је уследила после избора, маскирани и наоружани људи срушили су зграде у зони Београда коју је власт уступила једној компанији из Уједињених Арапских Емирата, како би на том простору изградила нови градски кварт. Овај грандиозни пројекат успео је да до сада привуче свега 10 одсто предвиђених, и то углавном државних средстава. Земља је национализована да би потом била поклоњена приватном власнику! Не желећи да чекају судску пресуду власти су се одлучиле да не легално сруше старе зграде, грађани су притом бесправно лишени слободе, а полиција није долазила на њихов позив. Премијер Вучић касније је признао одговорност тадашњег градоначелника Синише Малог, али овај није смењен. Касније је постао министар финансија.

Током 2016, Србија је успела да „отвори“ четири поглавља у преговорима о чланству у ЕУ. Република Хрватска ју је, упркос ранијим обећањима, блокирала око поглавља везаног за просвету и културу. После десетак дана и пристанка српске владе на хрватске уцене, блокада је укинута. Током нешто више од три године, од јануара 2014. до августа 2019, отворено је 6 од 35 поглавља уговора са ЕУ.

Односи са Косовом остали су кључни проблем преко кога су се преламали односи са ЕУ и САД. За Вашингтон и Брисел нормализација односа значила је углавном признање независне косовске државе. Преговори са Приштином довели су до успостављања посебног позивног броја за Косово (+383). Споразум о правосуђу, којим су српске судије са севера Косова и Метохије интегрисане у правосуђе Косова, примењиван је од децембра 2016. године. Ипак, почетком 2017. поново је дошло до кризе у преговорима. Ослобођени хашки оптуженик и пред-

седник странке „Алијанса за будућност Косова“, Рамуш Харадинај, задржан је у Француској због Интерполове потернице коју је расписала Србија. После четири месеца је ослобођен и недуго потом изабран за председника косовске владе.

На председничким изборима, априла 2017, Томислав Николић се није по други пут кандидовао. После почетног противљења добио је на управу једну, за њега основану, установу међународне сарадње и остављена му је на употребу вила на Дедињу. Кандидат владајуће коалиције на изборима био је премијер Александар Вучић, који је у неравноправним условима победио у првом кругу, добивши чак 55 одсто гласова. По први пут након 2000, грађани су после тог његовог тријумфа седмицама протестовали. Новоизабрани председник најавио је „суочавање са реалношћу“ и „раскид са митовима“ у односу званичне Србије према Косову и Метохији. Иако званична политика није промењена, у режимским медијима почело је да се говори о подели покрајине, па потом и о размени територија – „разграничењу“. Сви актери власти тврдили су да Србија, ипак, никада неће признати независност Косова.

На косовским изборима ниједна странка није однела победу. Зато су се у коалицији нашли противници, некадашњи ратни другови – Хашим Тачи и Рамуш Харадинај. Десет српских посланичких места заузела је великом већином „Српска листа“, иза које стоји СНС из Београда, док је једног посланика добила „Самостална либерална странка“, блиска властима у Приштини. Без обзира на оптужнице и потернице из Србије, „Српска листа“ је помогла парламентарни избор и Тачија и Харадинаја.

Средином јуна 2017, председник Вучић именовао је министарку државне управе и локалне самоуправе, дотад мало познату, Ану Брнабић за прву премијерку у историји Србије. Ана Брнабић постала је прва декларисана хомосексуалка на челу владе једне земље која се не налази у Северној Европи. До 2009. таквих није било, а Ана Брнабић је постала пета у светској историји.

Црна Гора је, средином 2017, примљена у НАТО. Северноатлантском савезу присупила је без референдума и уз противљење изразите већине грађана, након једне скупштинске одлуке.

Суринам је, крајем октобра 2017, постао прва држава која је повукла признање независности Косова. У то време је 111 држава признавало независност покрајине. До краја марта 2020. признање је повукло осамнаест држава: Суринам, Бурунди, Того, Папуа Нова Гвинеја, Лесото, Унија Комора, Доминика, Соломонска Острва, Мадагаскар, Палау, Сао Томе и Принципе, Либерија, Гана, Гвинеја Бисао, Централноафричка Република, Република Науру, Сијера Леоне и Гренада. У то време је куповина шест авиона и одређеног броја тенкова за Војску Србије из Руске Федерације изазвала подозрење Конгреса САД.

Застој преговора о статусу Косова и Метохије обележио је и 2018. годину. Србија је тражила стварање, Бриселским споразумом предвиђене, заједнице српских општина, док је албанска страна то одбијала и захтевала безусловно признање и подршку Београда за пријем Косова у УН.

Почетком године у Северној Митровици убијен је Оливер Ивановић, српски опозиционар, који је, непосредно пре тога, годинама био заточен у албанском косовском затвору. Власти Србије указивале су на албанске екстремисте као могуће починиоце, албанска влада из Приштине и српска опозиција подсећали су на непријатељство власти у Београду према опозицији на северу Косова и медијску кампању која је вођена против Ивановића. Српски посланици почели су да бојкотирају Скупштину Косова после противуставне одлуке о стварању косовске војске. Истовремено, српска дипломатија успела је да спречи улазак Косова у две важне међународне установе – УНЕСКО и Интерпол. После неуспеха са Интерполом, косовска влада увела је високе таксе на све производе из остатка Србије. Било је то кршење регионалног споразума ЦЕФТА. САД и ЕУ нису реаговале. Средином 2018. године, већина грађана Србије се,

према истраживањима, залагала за „замрзавање конфликта“ и одлагање одређивања статуса Косова.

У марту 2018, одржани су избори за Скупштину Београда. Листа око СНС-а добила је нешто мање од 44 одсто гласова. Ипак, по први пут од 2012, један опозициони савез, окупљен око двојице кандидата – Саше Јанковића и Вука Јеремића – који су 2017. привукли највише гласова противника режима, као и бившег министра и градоначелника главног града Драгана Ђиласа, добио је готово 20 одсто гласова. Коалиција странака око ДС, у којој је био и бивши председник Републике Тадић, добила је мање од три одсто подршке грађана. Изван престоничког парламента остали су СРС, ДЈБ и Двери, ДСС и ЛДП. Ускоро је почело формирање опозиционог „Савеза за Србију“. У овом савезу су се око Драгана Ђиласа, Народне странке Вука Јеремића и Српског покрета „Двери“ Бошка Обрадовића окупили опозициони народни посланици и десетак, а касније и много више, угавном малих странака и удружења. Током године после погибије Оливера Ивановића, дошло је до кршења парламентарних правила и опструкције од стране владине већине – други по реду буџет Републике Србије донесен је, а да парламентарна већина није омогућила мањини учешће у расправи. Када је, крајем године, један од вођа „Савеза за Србију“ нападнут у Крушевцу, а нешто касније опозиционом новинару у Гроцкој спаљена кућа, започеле су демонстрације грађана које су, током зиме 2018-2019, одржаване у педесетак градова и општина широм Србије.

Међународне организације за оцену демократије и корупције оцениле су да је у Србији стање демократије лошије него икада после 2000. године. Током више од годину дана, до краја јуна 2019. године, Србија је била на „сивој листи“, заједно са неколико светских земаља у којима није спречено прање новца и финансирање тероризма. Кад је реч о стању демократских слобода, корупцији и слободи медија неповољан је био и „Из-

вештај о напретку Републике Србије“, који је Европска комисија објавила крајем маја 2019. године.

Влада СНС-а суочила се са лошим економским приликама у земљи. Иако је динар стабилизован, а на власти се током седам година нашла иста политичка групација искусних политичких ветерана, опоравак привреде није био брз. Тренд задуживања настављен је током прве четири године власти СНС-а, а средином 2019, држава је била за трећину задуженија него 2012 – око 23,7 милијарди долара. Упркос великим најавама, стране инвестиције су биле ниже него током првих година транзиције. Такође, привредни раст, иако виши него током трајања светске економске кризе, није досегао ранији ниво. Србија до данас није сустигла БДП из времена 2008. (42,26 милијарди америчких долара) или 2011. (46,47 милијарди америчких долара), већ је у 2017. години износио 41,43 милијарде долара. Извоз из Србије је порастао са безмало 11 милијарди евра на нешто више од 15 милијарди у 2017. године. Ипак, и увоз се повећао са 15,4 на 19,4 милијарди евра. Просечне плате биле су углавном најниже на Балкану, у марту 2017. износиле су 401 евро, а у марту 2019, у време припрема за редовне парламентарне изборе, достигле су 460 евра месечно.

Извештај Европске комисије из 2019. представио је Србију као државу у којој нису спровођене довољно брзе реформе, у којој опадају демократске слободе и расте корупција. *Фридом хаус* оценио је да је Србија делимично слободна држава, док је *Транспаренси интернешнел* оценио да је корупција повећана и да је на нивоу већем него икада после 2003. године.

Током првих тридесет година постојања Друга република живела је дубоку кризу српског друштва. Оно је било подељено око државног и националног питања, раслојено економски, угрожено суседним национализмима, са корумпираним елитама заробљеним у прошлости и годинама највећег успона југословенског социјализма. Народ Србије је желео остварење својих социјално-радикалних тежњи. Српске елите су стваране у доба со-

цијализма или креиране у склопу борбе против легитимних националних и државних циљева модерне српске државе. Коначно, национализам народне већине био је конзервативан и заробљен у великодржављу, југословенству или популизму. Оптерећена ратним злочинима, оним које су починили Срби – вишеструко искоришћеним у послератној борби против легитимних интереса Србије – и оним, углавном некажњеним који су почињени над Србима; са три стотине хиљада прогнанника, који су такав статус задржали и десет година после завршетка последњег рата; некажњеним ратним богаташима и монополима успостављеним уз помоћ страних компанија, као и са становништвом које је просечно најстарије у Европи – Србија лута и огорчено се нада. Модернизацијски покушаји из прошлости нису успели суочени са унутрашњим отпорима, али још више сломљени ратовима и кризама који су већином долазили из централне и западне Европе. Незадовољство се креће између фрустрација насталих поређењем са богатим европским државама и неспремности да прихватањем њихових модела и установа народ у Србији поколењима живи са далеко нижим приходима и мањим социјалним правима него што је то био случај пре четрдесет година. Поједини страни посетиоци савремену Србију пореде са возом који је излетео из шина. Иде све брже и брже, а до судара и експлозије никако не долази. Свака година светске кризе прошла је у ишчекивању потпуне пропасти. Но, ретке су савремене државе које саме од себе пропадну. Између пописа 2002. и 2011, у миру, последицом пада природног прираштаја, Србија је изгубила око 300.000 становника. Реч је о 5 одсто становништва! Многе европске нације имају сличну судбину, али не и проблеме који деценијама оптерећују српско друштво.

Можда се Србија просто угаси много пре него што се у 23. веку – тачније 2225. године (каква прецизност!), како су предвидели поједини демографи склони прорицању и булеварској штампи – роди последњи Србин.